

Slobodan Žarić

**REVOLUCIONARNA AKTIVNOST OMLADINE
NA PODRUČJU SSKA UOČI I U TOKU NOR-a
I SOCIJALISTIČKE REVOLUCIJE**

Revolucionarna aktivnost omladine na području Siska uoči i u toku NOR-a i socijalističke revolucije

SLOBODAN ŽARIĆ

Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, SFRJ

S obzirom na tradiciju radničkog i komunističkog pokreta na sisačkom području, u Sisku je postojala i jaka skojevska organizacija koja je u svojoj aktivnosti angažirala velik broj omladinaca. Međutim, u toku rata broj aktivnih omladinaca znatno je opao, u prvom redu zbog odlaska mnogih omladinaca u sastav jedinica Narodnooslobodilačke vojske ili zbog pada u gotovo svakodnevnoj borbi s njemačkim okupatorom i njegovim suradnicima. Iz tih razloga pred kraj rata revolucionarna aktivnost sisačke omladine na sisačkom području uvelike opada tako da je i dokumentacija o njoj veoma oskudna.

Nakon agresije Sila osovine na Jugoslaviju i njezine okupacije, na najvećem dijelu Hrvatske okupator je formirao kvislinšku tvorevinu tzv. Nezavisnu Državu Hrvatsku u kojoj je na vlast doveden ustaški pokret, malobrojna organizacija utemeljena na idejama fašizma i nacional-socijalizma, koji je uspostavljajući svoju vlast uveo totalitarni sistem što se temeljio na rasnoj netrpeljivosti prema Srbima, Židovima i Romima. Oni su zajedno s demokratski orijentiranim stanovnicima hrvatske nacionalnosti bili podvrgnuti teroru koji je kulminirao masovnim pokoljima i odvođenjima u koncentracione logore gdje su također vršena masovna pogubljenja. U 1941. godini, u cilju smanjenja broja stanovnika srpske nacionalnosti, znatan broj Srba bio je protjeran u Srbiju. U tu svrhu u Hrvatskoj su osnivani tzv. sabirni logori u koje se nasilno dovođilo srpsko stanovništvo predviđeno da se protjera u Srbiju.

Budući da je još u početku okupacije zabranjen rad svim političkim strankama, one su se gotovo sve raspale, iako se povremeno osjećalo političko djelovanje pojedinaca ili grupa građanske političke orijentacije s antifašističkim opredjeljenjem. U toj situaciji jedino Komunistička partija Jugoslavije i Savez komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ), koji su i ranije djelovali u ilegalnosti, ostali su jedine političke organizacije općejugoslavenskog karaktera čija je organizaciona struktura u osnovi ostala nedirnuta, unatoč tome što su se njihovi članovi i simpatizeri našli najviše na udaru okupatora i njegovih domaćih suradnika.

Okupaciju Jugoslavije i njezinu podjelu Komunistička partija Jugoslavije nije nikada prihvatila kao svršen čin. Još u toku aprilskog rata rukovodstvo KPJ počelo je s pripremama za pokretanje oružane borbe za nacionalno oslobođenje. U toj njezinoj aktivnosti glavni je suradnik bio SKOJ, koji je uoči rata imao vrlo značajan utjecaj na omladinske mase. Shvaćajući svu ozbiljnost novonastale situacije, Centralni komitet SKOJ-a nastoji učvrstiti svoje veze s nižim rukovodstvima, a tamo gdje su te veze bile prekinute, nastoji ih u što kraćem roku obnoviti. U tim svojim nastojanjima SKOJ je imao punu podršku organizacija Komunističke partije, te su u to vrijeme sve češći kontakti skojevskih i partijskih organizacija.

Pokušaji okupatora da podjelom Jugoslavije, formiranjem kvasilinskih tvorevina, te stvaranjem organizacije profašistički orijentiranih buržoaskih krugova izazovu bratoubilački rat očitovali su se i u osnivanju fašističkih omladinskih organizacija. Međutim, jak utjecaj SKOJ-a na omladinske mase uoči rata, te samim tim i jaka antifašistička orijentacija omladine u Jugoslaviji tom su prilikom došli do potpunog izražaja. Osim manjeg dijela omladine zavedene u početku okupacije, veći dio omladine odbija svaku suradnju s fašističkim organizacijama, bilo kvasilinskim, bilo onima koje su formirale okupacione vlasti.

U skladu sa zadacima koji su se nalazili pred organizacijom SKOJ-a, njegovi članovi razvijaju široku aktivnost među omladinom, objašnjavajući joj stavove Komunističke partije, koji su bili jasno formulirani u zaključcima Majskog savjetovanja KPJ, te rasturajući letke i druge partijske materijale koje su izdavala partijska rukovodstva. Tako su u maju 1941. godine članovi SKOJ-a rasturali među omladinom prvomajski proglas CK KPJ, upućen narodima Jugoslavije, u kojem se Komunistička partija Jugoslavije jasno izjasnila da ne priznaje okupaciju i podjelu jugoslavenskog teritorija.¹

U skladu sa zaključcima Majskog savjetovanja KPJ, pri partijskim komitetima formiraju se u toku maja i lipnja 1941. godine vojni komiteti čiji je zadatak bio da obavljaju pripreme za podizanje ustanka i da kasnije njime rukovode na svom području. U skladu s pripremama za pokretanje oružane borbe za oslobođenje, organizacije KPJ i SKOJ-a organizirale su prikupljanje oružja, municije i ostaloga vojnog materijala, te organizirale čuvanje toga prikupljenog materijala. Osim toga, organizirale su i prikupljanje podataka o snazi i rasporedu neprijateljskih jedinica. Glavni izvor za prikupljanje oružja i municije bile su je-

¹ Obraćajući se omladini Jugoslavije, Centralni komitet KPJ je u svom proglasu od 1. maja 1941. godine rekao: »Omladino Jugoslavije! Tebi preti velika opasnost, u tvoju zemlju je došao najgori neprijatelj omladine. Neprijatelj koji omladinu na najperfidniji način pretvara u svoju ratno-osvajačku mašinu. Neprijatelj koji potocima proleva mladu krv, da bi produžio život onome što je preživelo, što smeta razvitku čovečanstva — kapitalistički društveni sistem. Omladino, ne daj se zavesti, naročito ti, omladino u Hrvatskoj, tebi preti osobita opasnost, jer te nametnuti vlastodršci hoće pretvoriti ne samo u svoje slepo oruđe, nego i u oruđe tuđinskih osvajača koji su okupirali tvoju rodnu grud, koji gaze tvoju nacionalnu nezavisnost i ponos. Omladino, Komunistička partija te poziva da budeš u prvim redovima narodne borbe protiv imperijalističkih osvajača, u borbi za srećnu i bolju budućnost mlade generacije« (Dokumenti istorije omladinskog pokreta Jugoslavije, tom I, knj. 2, Beograd 1954, 9).

dinice vojske stare Jugoslavije, koja je ubrzo nakon agresije na Jugoslaviju bila u potpunom rasulu. Unatoč vrlo strogim kaznama, oružje se i nakon završetka aprilskog rata prikupljalo gotovo u svim krajevima. Čak i pojedinci koji nisu djelovali organizirano na prikupljanju oružja, sakrivali su oružje, a samo mali broj je iz straha to oružje predao okupacionim ili kvislinškim vlastima.

Uz političko djelovanje među omladinom, prikupljanje oružja, municije i ostaloga vojnog materijala, organizacije Komunističke partije i SKOJ-a pristupaju osnivanju omladinskih udarnih grupa u gradovima, a njihov je cilj bio organiziranje sabotaža, diverzija i oružanih napada na predstavnike neprijateljskih vojnih, policijskih ili političkih predstavništava. Osnivanje udarnih grupa bilo je ujedno i priprema za kasnije formiranje partizanskih jedinica. Omladinske udarne grupe, među čijim je članovima bilo najviše skojevaca ili mladih komunista, u početku su imale veći broj pripadnika, ali je kasnije radi efikasnijeg djelovanja taj broj smanjen. Pripadnici omladinskih udarnih grupa bili su, također, u većini slučajeva, iz konspirativnih razloga, odvojeni od djelovanja u svojim skojevskim ili partijskim organizacijama. U Hrvatskoj, u periodu priprema za podizanje ustanka, aktivnost omladinskih udarnih grupa sve više dolazi do izražaja. Radi efikasnijeg djelovanja i rukovođenja udarnim grupama pri Pokrajinskom komitetu SKOJ-a za Hrvatsku bilo je osnovano posebno rukovodstvo. Međutim, zbog nemogućnosti direktnog rukovođenja na cijelom području Hrvatske, to je rukovodstvo, u vrijeme dok je Pokrajinski komitet boravio u Zagrebu, bilo ograničeno na Zagreb. Ono je dobilo zadatak da osniva udarne grupe čija bi zadaća bila da oružanim akcijama i atentatima ugrožavaju neprijateljsku živu silu. U sastav omladinskih udarnih grupa, koje su uglavnom djelovale kao »trojke«, ulazili su najbolji i najborbeniji omladinci i omladinke. Iako je bila direktiva Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Hrvatsku da za svakog skojevca koji se primi u udarnu grupu istovremeno prestaje svaki drugi rad u skojevskoj organizaciji, nije uvijek bilo moguće da se prekinu sve veze, jer su skojevci koji su bili angažirani u udarnim grupama često bili najaktivniji članovi organizacije SKOJ-a kojoj su pripadali, te je njihovo potpuno povlačenje često bilo nemoguće. Naoružanje udarne grupe bilo je pištolj i bomba. Kompromitirani članovi udarnih grupa obavezno su morali biti neprestano naoružani, dok su omladinci koji su živjeli legalno, nosili oružje samo kada su kretali u akciju.² Još u toku priprema za podizanje ustanka, a naročito nakon osnivanja udarnih grupa i njihovih aktivnosti, te nakon podizanja ustanka, okupatorskim i ustaškim policijskim organima bilo je jasno da iza te aktivnosti stoje isključivo Komunistička partija i SKOJ, te u tom smjeru pojačavaju svoje represalije. Od okupatorskih policijskih organa nakon okupacije u Hrvatskoj su djelovali: Vojna obavještajna služba (Abwehr), Glavni ured sigurnosti Reicha (Reichsicherheitshauptamt — RSHA), u čijem se sastavu nalazio zloglasni Gestapo, talijanske obavještajne i kontraobavještajne službe SIM i OVRA, te Ustaška nadzorna služba (UNS). Pripremajući se za osvajanje evropskih zemalja, njemačke su obavještaj-

² Sa zagrebačkog omladinskog fronta, Zagreb 1952, 16—19.

ne službe nekoliko godina radile na proučavanju organizacione strukture svih evropskih komunističkih partija, te prema tome i KPJ. U Glavnom uredu sigurnosti Trećeg Reicha izrađena je »Knjiga potjernica za Jugoslaviju«, u koju su bila unesena imena svih istaknutih ličnosti koje su prije rata bile poznate po svom antifašističkom i demokratskom opredjeljenju. Ta je knjiga sadržavala i imena svih komunista i skojevaca koji su prije rata bili hapšeni i suđeni, te bivših učesnika španjolskoga građanskog rata. »Knjige potjernica« bile su podijeljene svim operativnim njemačkim divizijama i one su na temelju nje hapsile. Poslije okupacije knjiga je bila upotpunjena novim imenima. Iako su hapšenja komunista i skojevaca uslijedila neposredno nakon okupacije i formiranja NDH, prava hajka na njih započela je poslije napada Njemačke na Sovjetski Savez 22. juna 1941. godine. Međutim, prilikom ustaških masovnih pokolja srpskog stanovništva i Židova među tisućama omladinaca koji su izgubili živote bilo je i članova SKOJ-a i Komunističke partije, te su tako mnoge skojevske organizacije već na samom početku postojanja tzv. NDH bile desetkovane. Posebnu pažnju borbi protiv SKOJ-a posvetio je Gestapo, te su njemački policijski organi, nastojeći dobro upoznati protivnika, prilično dobro rekonstruirali unutrašnju organizaciju SKOJ-a, što se vidi iz Uputstava koja je izradio Gestapo: »Skoj je teritorijalno isto tako organiziran kao i KPJ. Pojedininim pokrajinama rukovodi pokrajinski komitet. Okružni komiteti ne postoje. već samo mesne grupe, čiji se broj upravlja prema broju članova u pojedinim pokrajinama. Rukovodstvo Skoja je u rukama CK omladine nad kojom Partija vrši nadzor i kontrolu. Sekretar Skoja je istovremeno član CK partije i omladinske internacionale. Sekretarijat i biroi koje nalazimo kod Partije, kod Skoja ne postoje. Zato u CK omladine i u mesnim komitetima postoje sledeći sektori rada: 1. Radnička omladina, 2. Intelektualna omladina 3. Seoska omladina, 4. Ženska omladina.« Na kraju se u Uputstvima naglašava da »Skoju treba obratiti naročitu pažnju pošto baš iz njegovih redova dolaze aktivisti koji su mahom studenti i koji zauzimaju vodeće položaje u ilegalnoj KPJ i bandama«. Kakav se postupak primjenjivao prema uhapšenim skojevcima vidi se iz izvještaja filijale Gestapoa u Beogradu od 13. decembra 1941. godine, u kojem se kaže: »Principijelno se likvidiraju svi članovi Skoja, ali se prethodno iscrpno saslušavaju, eventualno s primenom pooštrenih sredstava.«⁸

Unatoč svim sredstvima kojim se služe okupacijske i ustaške vlasti, među kojima je na prvom mjestu policijska tortura, odlučnost omladine, a prvenstveno članova SKOJ-a, da vodi borbu za nacionalno oslobođenje nije bila ničim pokolebana. Iako su organizacije SKOJ-a pretrpjele ogromne gubitke, okupatorske i ustaške vlasti ih nisu uspjele uništiti, ponajviše zato što je u članstvu SKOJ-a već od samog početka okupacije prevladavao duh odlučnosti i uvjerenja u neophodnost borbe za nacionalno oslobođenje. U prvim danima okupacije skojevske organizacije veoma često padaju zbog nedovoljne konspiracije i zbog toga što neke organizacije SKOJ-a nisu uspjele prilagoditi svoj rad novim uvjetima. Velik broj skojevaca gubi život u akcijama omladinskih udarnih grupa, me-

⁸ Božidar Kovačević, *Omladina Jugoslavije u 1941. godini*, Beograd 1973, 319.

đutim, usprkos svim gubicima, aktivnost tih grupa postaje još intenzivnija u nizu mjesta u Hrvatskoj. Čvrsta ilegalna organizacija SKOJ-a, izgrađena u dugogodišnjoj klasnoj borbi između dvaju ratova, mogla je podnijeti sve udarce. Upravo herojski primjeri pogibije članova SKOJ-a bili su jedan od odlučnih činilaca da je SKOJ uspio, uza sve greške do kojih je neminovno dolazilo, u relativno kratkom vremenskom razdoblju oformiti širok omladinski antifašistički front koji je vrlo brzo postao važna poluga ne samo oslobodilačkog rata nego i socijalističke revolucije. Kao i na ostalim područjima Hrvatske, i na sisačkom području dolazi do formiranja ustaškog aparata vlasti, a pri tom je osnovnu ulogu odigrala ustaška skupina koja je i ranije djelovala u Sisku i već je imala uspostavljene veze sa Slavkom Kvaternikom i Milom Budakom u Zagrebu, te s ustaškom skupinom koja je djelovala na području Banije.

Politika ustaškog genocida naročito dolazi do izražaja na Baniji gdje su primjenjivani masovni pokolji srpskog stanovništva. U augustu 1941. godine na sisačkom je području, u Capragu, formiran sabirni logor kraj bivših vojnih magazina i strelišta. Ubrzo poslije osnivanja taj je logor postao glavni transportni logor. Preko tog logora srpsko je stanovništvo redovito transportirano u Srbiju u toku augusta i septembra 1941. godine, premda je glavina deportirana već u augustu. Prema službenim dokumentima NDH, preko sabirnog logora u Sisku deportirano je u Srbiju 1941. godine 5076 osoba, ali ih je znatan broj deportiran i pojedinačno te za njih ne postoji nikakva evidencija.⁴ S područja Siska iseljene su tada 84 srpske porodice. Sabirni logor u Capragu ukinut je u oktobru 1941. godine, ali to nije bio znak da se Sisak rastao od logora, toga znamenja ustaške strahovlade. Već naredne godine osnovani su novi, još strašniji logori. O boravku u sabirnom logoru u Capragu pisala je u svojim sjećanjima Dušanka Paunović, tada četrnaestogodišnja učenica učiteljske škole u Petrinji: »Sada smo tu u logorskim žicama. [...] Prva je stigla crnokosa Rašida Muikić, razredna drugarica moje sestre Borke. Sjećam se: u koloni, pod jakom stražom vodili su nas prvi puta na kupanje. Dok smo prolazili cestom uz Kupu, ona kao da je iz zemlje iznikla. Ne osvrćući se na stražu, na ustaše, trčeći se zaletila u kolonu. U rukama je držala dva paketa. Zapanjeni ustaša poleti prema njoj. Ona ga odgurnu i glasno da je cijela kolona čula, uzviknu: 'Ja sam Hrvatica, a ovdje su moje školske drugarice. Hoću da vidim kako su.' Ja sam joj bila najbliža i ona s osmjehom na usnama i pogledom punim tuđe, gurne mi u ruke pakete i šapnu: 'Pozdravi Borku, cure ne bojte se.' Bilo je u paketu kruha, šećera, keksa i nešto rublja.

Sutradan je pred logorsku žicu došla Blanka Seljan s paketom. A onda Đurđa Ivšić. Počele su dolaziti i starije žene, naše susjede. Donosile su voće, hranu. I naši Petrinjci se pojaviše jednog dana. S nama u logoru bio je i profesor učiteljske škole Ilija Plavljanić. Obradovao se profa kad je vidio da njegovi učenici donose pakete. Čak i oni kojima je dijelio jedinice [...]

⁴ Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941—1945 (dalje: Građa SZH), I, Zagreb 1981, 168.

Poslije puna dva mjeseca potrpali su nas u teretne vagonne [...]. Putovali smo u neizvjesnost. Kad su šestog dana otvorili vrata našeg vagona i kad smo čuli glasove: 'Ljudi izađite, stigli ste u Beograd', nismo vjerovali. Već pri prvom susretu s građanima Beograda osjetili smo koliko se puno mržnje nakupilo u tim ljudima na Hrvate. Nisu krili tu mržnju. Shvatili smo da su neobaviješteni i rekli im da su u zabludi. Ne radi se o Hrvatima, nego o ustašama, fašistima. Mi bivši logoraši Capraga pričali smo im našu istinitu životnu priču. Pričali smo o Raši, o Blanki, o Zlatku Friedu, profesorici Marijanović, o crvenim karanfilima, o paketima, o brizi i tuzi našeg grada i njegovih Hrvata. Led u njihovim srcima počeo se topiti. Vjerovali su nam.«⁵

Na području Siska, gdje je srpskog stanovništva bilo mnogo manje nego u ostalim dijelovima Velike župe Gora, ustaški teror po intenzitetu nije bio ništa slabiji. Teror je započeo već na početku aprila, od prvih dana dolaska ustaša na vlast. Već u drugoj polovici aprila 1941. godine Ustaški stan u Sisku izdao je naredbu da se sva lica koja nemaju dozvolu boravka imaju udaljiti iz grada i kotara Sisak, a to se odnosilo u prvom redu na osobe srpske nacionalnosti. Ubrzo potom izdana je naredba da Srbi po gradu Sisku imaju ograničeno kretanje od osam ujutro do 16 sati poslije podne. Na Srbe i Židove odnosila se naredba da se osobe koje »[...] ni po rođenju ni po svojoj pripadnosti i zavičajnosti ne pripadaju području Nezavisne Države Hrvatske [...]« moraju u roku od tri dana iseliti.⁶ U maju 1941. godine izdana je naredba, u skladu sa specijalnom Pavelićevom odredbom od 30. aprila 1941. godine o rasnoj pripadnosti, svim društvima u gradu »[...] da hitno provedu selekciju svojih članova«. Srbi ili Židovi prema izašlom rasnom zakonu ne mogu biti članovi hrvatskih institucija [...].⁷ Srbi i Židovi omladinci slani su posredstvom Ispostave za vojničku prednaobrazbu i radnu službu mladosti na prisilni rad.⁸ U augustu 1941 godine izdana je naredba da se svi Srbi stariji od 18 godina s područja Siska i Capraga moraju prijaviti vlastima, a odmah zatim Gradsko redarstvo u Sisku objavilo je prijetnju da svi oni koji se ne odazovu »bit će kažnjeni i upućeni u logor«. Osim Srba, progonima ustaša bili su podvrgnuti i svi stanovnici židovske nacionalnosti, te je s područja Siska 28 židovskih porodica, među kojima znatan broj omladinaca, odvedeno u logore.^{9a}

Prva hapšenja u Sisku većih razmjera bila su 4. i 5. maja 1941. godine i to masovna hapšenja Srba i Židova u Sisku i okolnim selima. Uhapše-

⁵ Milan Čačić, Rašida Popović i Zlatko Fried, Omladinski pokret na sisačkoj gimnaziji od početka okupacije do kraja 1942. godine, Sisak i Banija u revolucionarnom radničkom pokretu i ustanku 1941. Zbornik, Sisak 1974, 792—793.

⁶ Hrvatske novine, 22. IV i 10. V 1941; Fikreta Jelić-Butić, Ustaški režim u Sisku 1941, Sisak i Banija u revolucionarnom radničkom pokretu i ustanku 1941. Zbornik, Sisak 1974, 351.

⁷ Hrvatske novine, 10. IV 1941; Spomenica dvogodišnjeg rada od 10. travnja 1941. do 10. travnja 1943. ustaške gradske uprave kraljevskog slobodnog grada Siska, Sisak 1943, 40; F. Jelić-Butić, n. dj., 351.

⁸ Hrvatske novine, 21. VI 1941.

⁹ Isto, 23. VIII 1941.

^{9a} Spomenica dvogodišnjeg rada . . . , n. dj., 113.

no je oko 700 ljudi, među kojima veći broj omladinaca, navodno radi deportacije u Srbiju, ali su oko 450 uhapšenika ustaše ubili na Graniku i bacili u Savu. Na početku juna 1941. godine u Sisku, Selima, Stupnu i Gredi bilo je drugo veće hapšenje i od uhapšenih su, 22. juna, strijeljana 22 uhapšenika. U julu je u selu Pokupski Palanek uhapšeno oko 100 Srba, od kojih ponovo znatan broj omladinaca. Prevezeni su u Glinu i tamo ubijeni. Znajući da je u sisačkom kraju još prije rata utjecaj Komunističke partije i SKOJ-a bio značajan, ustaše u augustu 1941. godine hapse više od 300 Hrvata iz sela Žabno, Hrastelnica, Odra i Greda i otpremaju ih u logor u Velikoj Gorici, odakle su nakon nekoliko mjeseci pušteni, a glavni cilj tog hapšenja bio je da se zaplaši hrvatski narod, posebno oni koji su gajili simpatije za Komunističku partiju i narodno-oslobodilački pokret. U julu 1941. godine u Sisku zasjeda pokretni prijevki sud iz Zagreba koji, 26. jula, osuđuje na smrt Ivana Rapića iz Dužice i Ivana Ivanuša iz Grede. Kao što je poznato, sisačka je gimnazija bila rasadnik skojevaca i napredne omladine prije rata. Da bi zaplašili učelnike, ustaše 21. septembra hapse 15 učenika sisačke gimnazije i otpremaju ih u Jasenovac, odakle su zatim pušteni.¹⁰

Znajući da glavna opasnost za njihov režim dolazi upravo od organiziranog otpora narodnih masa, te znajući da su Komunistička partija i SKOJ jedine snage sposobne da pokrenu narodne mase u borbu za nacionalno oslobođenje, ustaški režim veliku pažnju posvetio je upravo komunistima i skojevcima. Osnovan je prijevki sud u Petrinji koji je obuhvaćao kotarske sudove u Dvoru, Glini, Kostajnici, Petrinji i Sisku. To je bio samo jedan od načina obračuna s komunistima na koji su se ustaše pripremali.

Osim sabirnog logora u Capragu, od 1942. godine u Sisku postoji i specijalni logor za djecu na prostoru bivšeg Teslićevog kupališta. Da bi se zamaskirao pravi značaj logora, dobio je službeni naziv »Prihvatilište za djecu izbjeglica« dok je zapravo prema izjavama očevica Jane Koch, bio »najstrašnji koncentracijski logor« u NDH. U taj logor dopremana su djeca čije su majke upućivane na prisilni rad u Njemačku, a prema nekim podacima u 1942. godini u tom je logoru bilo zatočeno oko 7000 djece.^{10a}

Već od prvih dana okupacije i masovnih progona Srba i Židova građani Siska spontano su spašavali djecu progonjenih Srba i Židova. Nakon formiranja dječjeg logora, građani Siska i seljaci iz okoline svakodnevno su dolazili u logor zahtijevajući da im se predaju na čuvanje barem manja i bolesna djeca. Ali ustaše u logoru davali su im samo zdraviju, veću djecu. Međutim, građani i seljaci, uz pomoć medicinskih sestara-antifasistkinja Vere Lipovčak i Neve Šiler, do augusta 1942. godine i Katinke Fabijanić, do raspuštanja logora uzimali su djecu i potajno pored naoružanih ustaških straža i otpremali ih provlačeći se kroz žičane ograde. Koliko je narod sisačkog kraja nastojao spasiti što više djece vidi se iz

¹⁰ *Gojko Jakovčev*, *Pokret otpora grada Siska i okolice 1941. i 1942. godine*, Sisak i Banija u revolucionarnom radničkom pokretu i ustanku 1941. Zbornik, Sisak 1974, 322.

^{10a} *Zene Hrvatske u narodnooslobodilačkoj borbi*, II, Zagreb 1955, 379.

činjenice, kada je transport od oko 500 djece iz Crkvenog Boka išao za Sisak, narod iz okolnih sela išao je kolima uz transport. Putem je kolona rasla, jer su se seljaci iz sela uz prugu priključivali transportu koji je išao vlakom, te su već putem izvlačili djecu iz vlaka i odvozili kućama.^{10b} U ljeto 1942. godine u logor je dopremljeno oko 3000 djece iz Bosanske Gradiške i sa Kozare, a od toga oko 200 dojenčadi.¹¹ Dječji logor u Sisku ukinut je na sredini 1943. godine.

Godine 1943. formiran je na prostoru bivše Teslićeve tvornice stakla logor u kojem su bili zatočeni pripadnici i simpatizeri narodnooslobodilačkog pokreta, uglavnom omladinci sa sisačkog područja, koji su odatle otpremani u druge logore ili u Njemačku na rad. Prilike, prema izjavama očevidaca, bile su u logoru veoma bijedne i nečovječne. Liječnik ustaša kod bolesnika nije ispostavljao dijagnoze, te je samo velikim zalaganjem liječnika sisačke bolnice spašeno na tisuće logoraša, a uz pomoć činovnika u logoru, koji je radio za narodnooslobodilački pokret, preko bolnice je spašen i niz zdravih logoraša. U taj su logor, uz ostale, zatvarani i oni stanovnici Siska čija su djeca bila u partizanima. Taj je logor, s prekidima, postojao do kraja rata, a neposredno prije oslobođenja Siska, luburićevci su, pripremajući se za bijeg, izvršili na obali Save pokolj stanovnika Siska koji su nešto ranije bili uhapšeni, te građana Siska koje su usput pokupili po kućama. Samo brzo napredovanje jedinica Jugoslavenske armije, te partizanskih jedinica, koje su dolazile od Sunje i Petrinje, spriječilo je drugi pokolj oko 350 građana Siska, među kojima je bio i znatan broj bolničkog osoblja, koje je spašavalo logoraše.^{12a}

Revolucionarni omladinski pokret u Sisku nastavio je, predvođen Savezom komunističke omladine Jugoslavije, tradiciju svoje veoma plodne djelatnosti u predratnom razdoblju. Glavne smjernice razvoja revolucionarnog omladinskog pokreta dala je Okružna konferencija SKOJ-a za okrug Sisak, koja je održana u februaru 1941. godine u selu Crncu. To je bilo vrijeme stvaranja jakih skojevskih organizacija osim na sisačkom području i na teritoriju Kostajnice, Sunje i Petrinje. Od tih skojevskih organizacija posebno se isticala skojevska organizacija na petrinjskoj preparandiji. Ta je konferencija imala posebno značenje zato što je održana u vrijeme kada je bilo jasno da rat neće mimoći Jugoslaviju te je na njoj prevladala odlučnost Komunističke partije Jugoslavije da je glavni zadatak komunista da u slučaju agresije, a bilo je očito da je ona neminovna, stupe u obranu nezavisnosti zemlje. Kao i svuda, i u Sisku su profašistički orijentirani pojedinci i organizacije agitirali za pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu, a sve su glasniji bili i oni proustaške orijentacije sa svojom profašističkom ideologijom. Naravno, u takvom trenutku, kada je bilo i jasno da je jugoslavenska kraljevska vojska nesposobna da uspješno brani zemlju, bilo je neophodno da se pojača politička akcija i Partije i skojevskih organizacija, te je tome bila posvećena značajna pažnja i na Okružnoj konferenciji sisačke skojevske or-

^{10b} Isto, 383.

¹¹ *Hrvatske novine*, 8. VIII 1942.

^{12a} Ivo Pedišić, Humanitarni ilegalni rad sisačke bolnice 1941—1945. godine, *Putovi revolucije*, 9/1967, 241.

ganizacije. Ona je dala velik doprinos borbi sisačke skojevske organizacije protiv frankovačko-klerikalnih elemenata, i uoči agresije na Južoslaviju i nakon stvaranja ustaške kvislinške tvorevine tzv. Nezavisne Države Hrvatske.

Premda relativno malobrojna, sisačka skojevska organizacija uživala je veliko povjerenje omladine na sisačkom području, koja je u većini bila spremna da izvršava sve zadatke što ih je pred nju postavljala skojevska organizacija. To veliko poverenje omladine u SKOJ potječe, kako je već spomenuto, iz tradicije skojevske organizacije na tom području, i to ne samo zbog njezina dugogodišnjeg postojanja, nego i njezina uspješnog djelovanja u radničkom i komunističkom pokretu na sisačkom području. Prvi korijeni sisačke skojevske organizacije potječu iz druge polovine dvadesetih godina. U to je vrijeme na sisačkom području djelovala, unatoč progonima režima, jaka partijska organizacija, tako da je bilo samo pitanje vremena kada će doći i do formiranja skojevske organizacije, budući da je u to vrijeme partijska organizacija imala već znatnog utjecaja na sisačku omladinu. Komunističke ideje počele su se u prvom redu širiti među učenicima sisačke realne gimnazije, u kojoj 1926. godine Vladimir Majder Kurt organizira marksistički kružok iz kojeg se kasnije razvila skojevska ćelija. Te školske godine, 1926/27, u marksistički kružok bili su uključeni učenici šestog razreda, od kojih su se isticali Mirko Rebić, Tomo Pavičić i Jan Spurni.^{11b}

Šestojanuarska diktatura kralja Aleksandra Karađorđevića jako je pogodila sisačku partijsku organizaciju što se odrazilo i na organizaciju SKOJ-a. Međutim, unatoč šestojanuarskoj diktaturi, sisačka omladina, posebno učenici sisačke gimnazije, nastavljaju djelovati u svojim društvima koja su legalno postojala i prije uvođenja diktature. Posebno je značajno bilo literarno društvo »Polet«, osnovano još školske godine 1921/22, koje je imalo nekoliko sekcija, npr. književnu, šahovsku, glazbenu i vlastitu knjižnicu. Radom društva rukovodili su učenici, članovi SKOJ-a i utjecali na sisačku omladinu tako što su je okupljali u društvu »Polet« i

^{11b} O radu marksističkog kružoka u sisačkoj gimnaziji pisao je u svojim sjećanjima Jozo Kovačević, tada član kružoka a kasnije i član skojevske ćelije: »Prvi kružok marksista u Sisku, iz kojeg se kasnije razvila skojevska ćelija organiziran je u Realnoj gimnaziji školske godine 1926/27, a u njemu su bili Mirko Rebić, Tomo Pavičić, Jan Spurni, svi učenici šestog razreda.

U slijedećoj školskoj godini, 1927/28, Mirko Rebić je postepeno primio u kružok učenike novih šestih razreda [...]. Te je školske godine na jednom od sastanaka kružoka, u potkrovlju kuće u današnjoj ulici Vladimira Majdera 22, Mirko Rebić, koji je rukovodio kružokom, izjavio da smo postali članovi Saveza komunističke omladine Jugoslavije i da ćemo od sada imati dvovrsne sastanke. Jedne će i dalje voditi on, a druge Nikola Pejnović. Čini mi se da smo nazivali jedne sastanke teoretskim, a druge praktičnim. Od tada pa nadalje ne znam je li prošao i jedan sastanak a da nam drugovi nisu govorili o konspiraciji, o točnosti dolaska i odlaska sa sastanka, upućivali nas što da čitamo, često donosili sa sobom, kako sam kasnije saznao, ilegalne materijale koje smo obrađivali, tumačili kako da se vladamo i djelujemo među svojim školskim drugovima. Prvi naši konkretni zadaci bili su vezani uz rad gimnazijskog društva »Polet«.

Kao ćelija razliili smo se odmah poslije mature. Majder nam je postao, ne samo nama već većem broju novih drugova, instruktor, vodič i prijatelj. Često nam je govorio o potrebi primanja većeg broja mladih u Partiju. Uvijek je počinjao s poštenjem i s poštenjem završavao [...]» (Miroslav Matovina i Dragan Božić, Prvi partizanski odred, Zagreb, s. a 32).

time stjecali nove simpatizere, potencijalne nove članove SKOJ-a. Članovi društva bili su aktivni u pisanju parola, dijeljenju partijskih letaka, proučavanju marksističke literature, a redovno su sudjelovali u prvomajskim proslavama. Naravno, takva aktivnost društva »Polet« nije ostala neprimijećena od vlasti, te je društvo Općom naredbom Ministarstva prosvjete zabranjeno 1932. godine.¹²

Djelovanje društva »Polet« imalo je utjecaja i na učenike nakon završetka gimnazije. Sisački studenti, a među njima je bio znatan broj onih koji su svakodnevno putovali u Zagreb na studij, osnovali su 1928. godine svoju organizaciju pod nazivom »Hrvatski akademski klub«.¹³ Premda je društvo izabralo upravu i donijelo pravila, vlast ta pravila nije odobrila, te je društvo djelovalo gotovo dvije godine bez službenog odobrenja, održavši u to vrijeme nekoliko koncerata, predavanja i prigodnih akademija. Premda je šestojanuarska diktatura u to vrijeme bila najžešća, sisački studenti nastoje legalizirati svoje udruženje. Nakon odobrenja pravila od vlasti, 11. jula 1930. godine formirano je Udruženje sisačkih akademičara s javnom namjenom kulturnog uzdizanja članstva.¹⁴ a zapravo kao platforma za legalno djelovanje skojevaca i njihovih simpatizera. Pod utjecajem članova Udruženja Vladimira Majdera i Jurice Medarića, Vlade Janića i Steve Rukavine formirana je 1931. godine u Udruženju i partijska ćelija, koja se ubrzo istakla svojom aktivnošću, posebno u organizacionom smislu jačanjem dotadašnjih partijskih organizacija i formiranjem novih, te uspješnim održavanjem veza sa skojevskim i partijskim rukovodstvima u Zagrebu.¹⁵

Zahvaljujući djelovanju partijske i skojevske organizacije, pod čijim je sve većim utjecajem bilo Udruženje sisačkih akademičara, ono postaje veoma značajan faktor političkih i kulturnih zbivanja u Sisku. Lijeva orijentacija Udruženja sisačkih akademičara veoma je brzo pala u oči i domaćim buržoaskim krugovima, i organima vlasti, posebno nakon prodora Udruženja sisačkih akademičara u radničku i seljačku omladinu, naročito pomoću sportskih klubova »Segeste«, »Slavije« i Šahovskog kluba Sisak. Dramska sekcija izvela je nekoliko veoma uspješnih kazališnih predstava. Naročito velik uspjeh imala je s predstavom »Sluga Jernej«, nakon čije su premijere izbile u Sisku demonstracije. Policija je zabranila daljnje izvođenje predstave, ali je s njom organizirano nekoliko veoma uspješnih gostovanja izvan Siska: u Glini, Gredi, Novom Selu i Slavonskoj Požezi. Osim toga, dramska sekcija gostovala je i po okolnim selima izvodeći prigodne programe koji su se sastojali od recitacija, kraćih igrokaza itd. Te uspjehe Udruženja sisačkih akademičara registrirale su i »Hrvatske novine«, glasilo Hrvatske zajednice za Posavinu i Baniju, koje su sve više davale ton hrvatskom nacionalizmu, dok poslije 1936. godine nisu potpuno prešle u ruke frankovaca, čiji je ekstremizam

¹² Katarina Babić, Aktivnost naprednih studenata u pokrajinskim studentskim udruženjima između dva rata, Sisak i Banija u revolucionarnom radničkom pokretu i ustanku 1941, Zbornik, Sisak 1974, 90.

¹³ Isto, 90—91.

¹⁴ Hrvatske novine, Sisak, 12. VII 1930.

¹⁵ K. Babić, n. dj., 92.

uoči rata pojačano dolazio do izražaja. Udruženje sisačkih akademičara organiziralo je i niz predavanja s kulturnom i političkom tematikom, a kao predavači su bili i Božidar Adžija, Pavlek Miškina, Rade Pribičević i drugi istaknuti kulturni i politički radnici. Takva sve izražajna lijeva politička opredjeljenost sve je češće bila na udaru građanskih glasila, te su tako »Hrvatske novine« u broju od 25. septembra 1937. godine, u povodu predavanja Rade Pribičevića o fašizmu i demokraciji, koje je prekinula policija pod motivacijom da je bilo dozvoljeno samo predavanje a ne i politički zbor, oštro napale Udruženje sisačkih akademičara. Međutim, građanski krugovi nisu se ograničili samo na verbalne napade na Udruženje sisačkih akademičara u štampi. U novembru 1934. godine, na izvanrednoj skupštini Udruženja, dvadesetak članova napušta Udruženje što je trijumfalno objavio list »Posavina«, glasilo Jugoslavenske nacionalne stranke. Otpadnici iz Udruženja sisačkih akademičara formirali su odmah poslije svog istupa iz Udruženja Jugoslavensko akademsko potporno društvo, ali to se društvo svelo samo na nekoliko studenata porijeklom iz redova bogatih sisačkih građana.¹⁶

Novi udarac građanskih političkih struktura Udruženju sisačkih akademičara bio je pokušaj 1936. godine, kada je iz Udruženja istupila nova grupa od šesnaest članova, ali koji su se ideološki bitno razlikovali od prve grupe otpadnika. Oni su potpuno poprimili ideologiju hrvatskog ekstremnog nacionalizma, te su uz podršku ostalih frankovaca osnovali u julu 1936. godine Hrvatski akademski klub.¹⁷ Uvidjevši da su sva nastojanja da se onemogući ili bar oslabi politička djelatnost Udruženja sisačkih akademičara, banska uprava u Zagrebu donosi potkraj 1937. godine nalog da se zabranjuje daljnji rad Udruženja. Međutim, unatoč zabrani, članovi Udruženja nastavili su s političkim radom, a svojim utjecajem na učenike gimnazije studenti postaju sve jači faktor u provođenju partijske i skojevske političke aktivnosti.

Da bi se dobila predodžba u kakvim je uvjetima djelovao revolucionarni omladinski pokret na sisačkom području uoči agresije Sila osovine na Jugoslaviju, osvrnut ćemo se ukratko na političke prilike koje su u to vrijeme vladale na tom području.

Nakon osnivanja prvih partijskih organizacija na području Siska, njihov je rad sve intenzivniji, pa se povećava i njihov broj. Ako se uzme u obzir da je Sisak u to vrijeme imao relativno snažnu industriju s brojnom radničkom klasom, onda taj uspon organizacija Komunističke partije ne iznenađuje. Međutim, pri tome treba imati u vidu i političke prilike na području Siska i pojedinih kotara Banije odakle je, uglavnom, i dolazila nekvalificirana radna snaga u Sisku. Područje kotara Sisak, naseljeno je pretežno stanovništvom hrvatske nacionalnosti u kojem je tradicionalno imala jako uporište Hrvatska seljačka stranka. Sigurno je da je toj popularnosti Hrvatske seljačke stranke, i to pretežno među seoskim stanovništvom, značajno pridonosilo to što su u sisačkom kotaru, u selu Trebarjevu Desnom, rođena braća Antun i Stjepan Radić. Upravo je s tim često baratalo vodstvo Hrvatske seljačke stranke, posebno nakon

¹⁶ *Posavina*, Sisak, 29. XI 1934.

¹⁷ *Hrvatska novine*, Sisak, 12. IX 1936.

dolaska dra Vladka Mačeka na čelo stranke, kada su Radićevi spomen-dani imali sva obilježja političkih manifestacija. Atentat u Narodnoj skupštini 20. juna 1928. godine i ubrzo zatim smrt Stjepana Radića izazivali su u rodnom kraju braće Radić veoma mučno raspoloženje koje je uvelike utjecalo na političke prilike. Svake godine na početku kolovoza održavane su u katoličkim crkvama mise zadušnice koje su veoma često dobivale obilježje političkog ogorčenja prisutnog naroda.¹⁸

Kao što smo već spomenuli, na političke prilike u Sisku djelovali su i neki utjecaji sa susjedne Banije, u prvom redu iz glinskog i petrinjskog kotara. Ta su područja većim dijelom bila naseljena stanovništvom srpske nacionalnosti na koje je imala prilično snažan utjecaj oštra politička borba između opozicione Samostalne demokratske stranke (SDS) i režimske Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ), koja je nastojala da se učvrsti na tom području, služeći se svojim ljudima u upravnom aparatu, ali i snažnim jedinicama žandarmerije i njezinim metodama represije prema siromašnom stanovništvu, koje je inače bilo jedan od glavnih izvora radne snage za sisačku industriju. Snažnom pritisku prorežimskih snaga sve su se uspješnije suprotstavljale stranke u opoziciji. Prvi vidljivi pokazatelji odnosa snaga bili su općinski izbori 1936. godine koji su ukazivali na politički uspjeh Hrvatske seljačke stranke i Samostalne demokratske stranke udružene u Seljačko-demokratsku koaliciju. Hrvatske seljačka stranka odnijela je uvjerljivu pobjedu u svim općinama sisačkog kotara, a u nekoliko općina drugih kotara, unatoč pobjedi Jugoslavenske radikalne zajednice, postigla je značajan rezultat. Rezultati izbora pokazali su i značajan uspjeh Seljačko-demokratske koalicije u nizu općina banijskih kotara, gdje je Jugoslavenska radikalna zajednica imala svoja snažna uporišta, ali unatoč svim sredstvima represije bilo je vidljivo da i na tom području Jugoslavenska radikalna zajednica sve više gubi pozicije.¹⁹

Unatoč mjerama režima, utjecaj Seljačko-demokratske koalicije i dalje je rastao, posebno nakon stvaranja Bloka narodnog sporazuma 1937. godine, sklopljenog od Seljačko-demokratske koalicije i opozicionih stranaka u Srbiji. Blok je dobio određenu podršku i Komunističke partije Jugoslavije, koja je stvaranje Bloka narodnog sporazuma smatrala pozitivnim pomakom na političkoj pozornici. Glavni cilj stvaranja Bloka narodnog sporazuma bila je borba za nov ustavni poredak u državi. Takva politička kretanja znatno su utjecala i na raspoloženje na području sisačkog kotara što se vidi iz Izvještaja Sreskog načelstva Sisak Banskog upravi od 5. februara 1938. godine u kojem stoji da su seljačke mase u krajnjem opozicionom stavu prema političkom režimu u državi.²⁰

Stvaranjem povoljnijih političkih uvjeta za jačanje opozicionih snaga javljaju se i na tom području ekstremne političke snage, iako su na području

¹⁸ Ivan Jelić, O nekim osnovnim značajkama djelatnosti komunističkog pokreta na području Siska i Banije u godinama uoči sloma Kraljevine Jugoslavije, Sisak i Banija u revolucionarnom radničkom pokretu i ustanku 1941, Zbornik, Sisak 1974, 100.

¹⁹ Hrvatski dnevnik, 20. X 1936.

²⁰ Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske (dalje: AIHRPH), Izvještaj o političkoj situaciji 1938, Izvještaj Sreskog načelstva Sisak banskoj upravi od 5. II 1938, I. Jelić, n. dj., 101—102.

sisačkog kotara imale minoran utjecaj. Najjače dolazi do izražaja djelatnost proustaški orijentiranih elemenata, u prvom redu u gradovima Sisak, Petrinja i Glina. Oni su nastojali ojačati svoje pozicije u lokalnom vodstvu Hrvatske seljačke stranke, u Hrvatskoj seljačkoj zaštiti i Hrvatskom radničkom savezu. Također su razvili agitaciju među omladinom, prvenstveno među srednjoškolskom i studentskom omladinom, a za to im je služila nova orijentacija već spomenutih »Hrvatskih novina« u Sisku.

Ekstremne političke snage razvijaju svoju djelatnost i među stanovništvom srpske nacionalnosti, u prvom redu »Zbor«, profašistička organizacija Dimitrija Ljotića i Hoderini »Borbaši«. Njihova se aktivnost, uglavnom, sastojala od propagande, a pokušaj da sudjeluju na općinskim izborima 1936. godine donio im je katastrofalne rezultate. Dobili su svega neznatan broj glasova, tako da zbog malobrojnosti pristaša nisu mogli poduzeti neku značajniju akciju. Međutim, unatoč veoma malom broju pristaša, ekstremistički elementi i hrvatske i srpske nacionalnosti pokazivali su svoj pravi karakter što je posebno dolazilo do izražaja za vrijeme općinskih izbora koje su iskoristili za razbuktavanje nacionalističke i šovinističke mržnje i jedni prema drugima, a i među hrvatskim i srpskim stanovništvom.²¹

Ako se sagleda ovaj kraći pregled političkih prilika u Sisku i njegovoj okolici, jasno je u kakvim se složenim prilikama našao komunistički pokret koji je, nastojeći ojačati svoje pozicije, morao voditi računa o nizu različitih političkih strujanja, a posebnu mu je teškoću zadavalo to što je upravo on bio na najžešćem udaru režima. Međutim, takav razvoj političkih odnosa i sukoba među raznim političkim strankama i grupama s različitim političkim interesima stvarao je i određeni manevarski prostor koji je omogućavao članovima Komunističke partije i SKOJ-a, prekaljenim u ilegalnom radu i neprekidnim oštrim sukobima s policijom, da razvijaju svoju aktivnost. Premda su za izgradnju svoje političke platforme i utjecaja na tom području bili neophodni izvanredni naponi, partijske i skojevske organizacije uspješno su širile i mrežu svojih organizacija, i politički utjecaj u radničkoj klasi, a znatno i u seljačkom stanovništvu. Broj članova Komunističke partije i SKOJ-a nije bio velik, ali su to bili kadrovi prekaljeni u neprekidnoj borbi s režimom pa su uspijevali savladati sve napore i prepreke.

Iskusni sisački komunisti veliku su pažnju poklanjali radu s omladinom, tako da se u isto vrijeme sa širenjem mreže partijskih organizacija na području sisačkog kotara povećava i broj skojevskih organizacija. Kao što smo vidjeli, u Sisku je velik dio omladine bio demokratski orijentiran što je pogodovalo širenju skojevskih organizacija. Naravno, u tome su prednjačili učenici sisačke gimnazije i oko tridesetak studenata iz Siska, od kojih su neki imali veoma važnu dužnost da povezuju sisačku partijsku i skojevsku organizaciju sa zagrebačkim organizacijama, a neki su po direktivi bili članovi i zagrebačkih i sisačkih partijskih i skojevskih organizacija. Godine 1933. u Sisku je djelovalo nekoliko skojevskih

²¹ I. Jelić, n. dj., 102.

organizacija kojima su rukovodili: Franjo Bogdanić, Jozo Kovačević Keljo, Ivo Vrančić, Stanko Ferluga, a u 1934. i 1935. godini osnivaju svaki po jednu skojevsku organizaciju ovi skojevci: Franjo Kunstl Cimpek, Pero Dančulović Šubukl, Nacek Vrhovnik, te Ivan Draksler Gliča. Skojevske organizacije formiraju se i po selima sisačkog kotara. U selu Odri 1934. godine formiraju se dvije skojevske organizacije i to jednu formira član partijske organizacije u Odri Martin Filipčić, a drugu član partijske organizacije iz Žabna Ivo Lasić. Svaka od tih ćelija brojala je po šest skojevaca, a dvije su osnovane radi konspiracije, tako da je u slučaju pada jedne druga mogla nastaviti s radom. U selu Greda osnovana je 1935. godine skojevska organizacija sa pet skojevaca, također na inicijativu partijske organizacije. Na sisačkoj je gimnaziji Ivo Vrančić formirao ponovo skojevsku organizaciju, koju su sačinjavali: Lujo Bauer, sekretar, Branko Stilić, Nikola Cevar, Tona Zorić, Maks Mihić i Zvonko Trstenjak Braco.²²

Na početku 1935. godine u Sisku je bio formiran Mjesni komitet SKOJ-a od četiri člana koji je privremeno do mjesne konferencije rukovodio skojevskom organizacijom. Prema izvještajima Karla Lutera, člana privremenog CK SKOJ-a, čija je zadaća bila da radi na obnavljanju skojevskih organizacija u Hrvatskoj, skojevska organizacija u Sisku brojala je 1935. godine 34 skojevca i to: 14 radnika, 11 seljaka i 9 učenika i studenata.²³ Privremeni Mjesni komitet SKOJ-a u Sisku djelovao je do početka travnja 1935. godine kada je održana Mjesna konferencija SKOJ-a za Sisak, ali koja je na samoj konferenciji pretvorena u okružnu, tako da je novoizabrani Mjesni komitet SKOJ-a za Sisak uistinu imao funkciju Okružnog komiteta SKOJ-a za Sisak. Konferencija je održana u kući Joze Kovačevića, a u njezinu su radu sudjelovali u ime Mjesnog komiteta KPH za Sisak Mijo Gorički, i u ime Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Hrvatsku Savo Zlatić. U novi Mjesni komitet SKOJ-a ušli su: Franjo Bogdanić, sekretar, Slavko Janić, Ivo Vrančić, Ignac Vrhovnik Nacek i Franjo Kunstl Cimpek.²⁴

U 1935. godini sisački skojevci pojačavaju svoju aktivnost i sudjeluju u nizu političkih akcija, koje su ili sami organizirali ili ih je organizirala partijska organizacija. Skojevci se ističu u izbornim manifestacijama i demonstracijama, koje su često završavale sukobima s policijom, radom u sindikatima, u srednjoškolskom društvu »Polet«, u Studentskom klubu, sportskim društvima, a sve češće šire svoju aktivnost i na okolna sela. Također je formiran i inicijativni odbor za osnivanje legalne masovne omladinske organizacije »Savez radne omladine grada i sela«, ali koji je odmah uhapšen nakon zбора u Tišinskoj šumi na kojem je i izabran.²⁵

²² *Mika Špiljak*, Značenje i uloga SKOJ-a na području Siska (1931—1941), Sisak i Banija u revolucionarnom radničkom pokretu i ustanku 1941, Zbornik, Sisak 1974, 562—564.

²³ Isto, 563.

²⁴ Isto.

²⁵ O toj aktivnosti omladine piše Mika Špiljak u svojim sjećanjima:

»Bila je to sjajna manifestacija, koja je prvi put dovela na zajednički skup mnoge skojevce i oduševila ih brojčanom snagom i širinom pokreta. Do tada je svaki poznavao samo svoju skojevsku ćeliju, uži krug simpatizera i nije imao predodžbu o cjelini pokre-

Jak udarac partijska i skojevska organizacija pretrpjele su potkraj 1935. godine kada je uhapšen cijeli Okružni komitet SKOJ-a za Sisak, veći broj skojevskih i partijskih aktivista, te Nina Maraković iz Kostajnice. Kako su tom prilikom provaljeni i neki članovi Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Hrvatsku, provala se proširila na cijelu Jugoslaviju.²⁶ Svi uhapšeni izvedeni su na sudski proces u Petrinji 1936. godine, ali im se, zbog inteligentnog ponašanja optuženih nije moglo ništa dokazati, osim da su prekršili zakon o sastajanju te su bili osuđeni na zatvorske kazne u vremenu koliko su već proveli u istražnom zatvoru.²⁷

Paralelno sa širenjem partijskih organizacija u godinama pred rat, razvijaju se i skojevske organizacije. Nakon obnavljanja rada Mjesnog komiteta SKOJ-a za Sisak 1938. godine, aktivnost skojevskih organizacija neprekidno raste. Tome je mnogo doprinijela i činjenica da sada SKOJ u svojim akcijama djeluje mnogo samostalnije, te da se s njim sada ne bavi samo partijska organizacija. Aktivnost skojevske organizacije mnogo je življa i u SKOJ mnogo lakše ulaze novi članovi i formiraju se nove organizacije. Aktivnost skojevske organizacije ubrzo prelazi granice sisačkog kotara, a njezin uspješan rad uočen je i u rukovodećim tijelima SKOJ-a, te je na početku 1939. godine Marijan Cvetković kooptiran u Pokrajinski komitet SKOJ-a za Hrvatsku. O aktivnostima sisačke skojevske organizacije pisao je i tadašnji član Mjesnog komiteta SKOJ-a Mika Špiljak u svojim sjećanjima:

»Posredstvom skojevaca gimnazije, studenata i nekih radnika, povezane su skojevske i partijske organizacije Petrinje, Sunje i Kostajnice s Mjesnim komitetom SKOJ-a i Mjesnim komitetom Partije u Sisku. Marijan Cvetković i lično obilazi sve skojevske i partijske organizacije u tim mjestima, prenosi direktive Mjesnog komiteta Siska i PK SKOJ-a. Od tada Mjesni komitet SKOJ-a zapravo djeluje kao Okružni komitet SKOJ-a, iako i dalje zadržava dotadašnji naziv — Mjesni komitet.

U Petrinji postaje glavna skojevska veza Milovan Zec, u Sunji Mićo Mihaljević, a u Kostajnici djeluju Nina Maraković i Jure Košutić. Te veze i organizacije neprestano se proširuju, uključuju se novi aktivisti, i to traje sve do njihova odlaska u partizane.

---

ta u Sisku. Tada su se sreli radnici, seljaci, đaci, studenti, susreli su se na zboru u tolikom broju, čuli govore i izabrali akcioni odbor za osnivanje 'Saveza radne omladine grada i sela'.

Taj je zbor pokazao još nešto: prvo, da su od početka travnja 1935. godine, tj. od izbora Okružnog komiteta SKOJ-a, do rujna iste godine, kad je zbor održan, skojevska organizacija i njen utjecaj znatno porasli; drugo, zbor je pokazao dotadašnje sektaštvo, dugogodišnju bolest u proširenju skojevske organizacije. Jer, ako je u proljeće 1935. godine bilo svega 34 člana SKOJ-a, a u jesen je na zbor (koji je bio ilegalan i dovoljan povod za hapšenje) došlo nekoliko stotina omladinaca, od kojih je i prema kriteriju ilegalnog rada bar 80% moglo biti primljeno u SKOJ, sektaštvo je bilo više nego očigledno. Zato je taj zbor, bez obzira na hapšenje poslije njega, snažno djelovao na daljnji razvoj omladinskog pokreta i skojevske organizacije u Sisku» (Isto, 564—565).

²⁶ Isto, 565.

²⁷ Jozo Kovačević, Fragmenti o razvoju SKOJ-a u Sisku u razdoblju od 1927. do 1936. godine, Sisak i Banija u revolucionarnom radničkom pokretu i ustanku 1941, Zbornik, Sisak 1974, 586—588.

Već je rečeno da nije moguće točno utvrditi kad je i u kom sastavu ponovno formiran Mjesni komitet SKOJ-a. On se postepeno oformljivao oko Marijana Cvetkovića od najaktivnijih skojevaca gimnazije, iz sindikata, ulica, tvornica i sela. To je počelo u drugoj polovici 1938. godine, a oko polovice 1939. oformio se sastav koji je djelovao do odlaska u partizane u lipnju 1941. godine. [...]

Na sjednice Mjesnog komiteta SKOJ-a dolazio je i Krešo Majer, tada sekretar partijske ćelije studenata, i sudjelovao u teoretskim sastancima. Mićo Mihaljević iz Sunje, Milovan Zec iz Petrinje i drugi, koji su rukovodili skojevskim organizacijama u tim kotarima, iako nisu dolazili na sastanke Mjesnog komiteta, aktivno su surađivali s Marijanom Cvetkovićem, i on je u početku pomoću njih, a kasnije i drugih, rukovodio tim organizacijama. Mislim da je takva praksa uvedena radi konspiracije i čuvanja organizacije od širih provala.²⁸

Mjesni komitet SKOJ-a za Sisak i još neki pojedinci iz drugih kotara djelovali su kao Okružni komitet SKOJ-a, iako se on do rata sastao svega na dvije okružne konferencije: jedna u julu ili augustu 1940. godine u šumi kraj sela Tišine i druga u februaru 1941. godine u selu Crncu.²⁹

Uoči rata skojevska organizacija u Sisku imala je nekoliko područja djelovanja, a svakako je najznačajnije bilo djelovanje među radničkom omladinom. Osim u Teslićevoj tvornici, u svim ostalim su postojale skojevske organizacije. Tako je u »Shellu« djelovala skojevska organizacija kojom je rukovodio Drago Žuk. U talionici Caprag skojevskom organizacijom, koja je brojala deset članova i bila formirana 1940. godine, rukovodio je Slavko Vlahović, dok su Franjo Šalat i Branko Stilić osnovali skojevsku organizaciju i u tvornici šešira u Galdovu. U Popoviće-
vim poduzećima u skojevskoj organizaciji isticali su se skojevci: Stevo Ribarić, Stevo Laćan i drugi, u tvornici tanina aktivni su bili skojevci Đuro Đulaj, Ivo Draženiović, a u Pilani Drach skojevskom je organizacijom rukovodio Dragan Bobetko. U pojedinim zanatskim radnjama isticali su se: Nada Dimić, Olga i Katica Hofman, Milka Čulig, Ljuba Butković, Štefa Čulig, Josip Bakarić i drugi. Skojevska organizacija imala je također znatan utjecaj i na šegrtsku školu, budući da su mnogi šegrti i mladi radnici bili obuhvaćeni skojevim organizacijama.

Jedan od najznačajnijih oblika djelovanja SKOJ-a u Sisku bilo je djelovanje u sportskim društvima koja su djelovala legalno, a neka su nova osnovali skojevci i članovi Partije da bi pomoću njih mogli zamaskirati svoj ilegalni rad.³⁰

Tako prošireni rad među sisačkom omladinom ubrzo je pokazao rezultate. Već 1940. godine skojevska je organizacija prvi put premašila partijsku, i po broju organizacija, i po broju članova, a ta se razlika još više povećavala u 1941. godini, premda je tada znatno porasla i partijska organizacija. Iako nema točnih podataka o broju članova SKOJ-a, može se prema

²⁸ M. Spiljak, n. dj., 568—569.

²⁹ Isto.

³⁰ Isto, 570.

gruboj procjeni odrediti da je skojevska organizacija u Sisku i okolici na početku rata brojala oko 500 članova.³¹ O razgranatom djelovanju skojevskih organizacija u Sisku govori u svojim sjećanjima Mika Špiljak:

»Na okupljanju i pripremanju radničke omladine za SKOJ i revolucionarnu borbu najviše se radilo posredstvom sindikata. Sve ono što je već rečeno za aktivnost sindikata prijašnjih godina, još vrijedi za 1939. i 1940. godinu. Sindikat i njegove prostorije bili su u pravom smislu riječi škola revolucionarne borbe, a sadržaj su joj davali i SKOJ i Partija. Zato nije slučajno da su od 10 članova Mjesnog komiteta SKOJ-a u Sisku šestorica bili radnici.

Širinu i utjecaj revolucionarnog pokreta, pa i onog oko sindikata, pokazuje i primjer Darka Milera, koji je, iako sin bogatog trgovca, redovito uvježbavao radnički pjevački zbor. Akcijom radničke omladine u prostorijama Hrvatskog doma onemogućen je skup i zabava križarske i one studentske omladine koja se okupljala oko HAK-a.³² Radnička omladina bila je najaktivnija i u svim demonstracijama, u kojima su sudjelovali i drugi omladinci i stariji radnici. Najžešće demonstracije bile su u jesen 1940. godine protiv skupoće i vezivanja Jugoslavije za sile Osovine, kad je u njima sudjelovalo nekoliko stotina radnika, đaka i studenata. Demonstranti su prošli svim glavnim ulicama, a demonstracije su se završile u parku, kod crkve, gdje je govorio Joža Janić.

Skojevska organizacija gimnazije neprekidno je vodila borbu s klerikalizma, koje je podržavao kateheta Rožman. Upravo zahvaljujući toj borbi, relativno je mali broj gimnazijalaca bio pod utjecajem klerikalizma, ali je kasnije najviše onih koji su to ostali prišao ustašama. Borba je vođena i s režimskim orijentiranim đacima, koji su imali jaku podršku ali mali utjecaj na gimnaziji. To je samo dio opisa bogate aktivnosti skojevske organizacije sisačke gimnazije.

Treba objasniti metodu rada kojom se nekoliko godina pred rat služila skojevska organizacija Siska. Za praktičan politički rad osnovane su skojevske ćelije. Međutim, često su za teoretski rad ad hoc formirane grupe ili kružoci, i to od skojevaca i simpatizera, zato da se izbjegne sumnja policije ili okoline, a često su spajani radnici, đaci i drugi koji zajedno stanuju.³³

Premda nije moguće točno utvrditi sastav Mjesnog komiteta SKOJ-a za Sisač, članovi Mjesnog komiteta uglavnom su bili u razdoblju do rata: Marijan Cvetković, sekretar, Milka Vranešević, Krešo Čupak, Mika Špiljak, Ružica Rebić, Joža Rožanković, Mile Pavičić, Drago Žuk, Drago Radović, te Božo Rkman. Po socijalnom sastavu među članovima Mjesnog komiteta SKOJ-a bilo je: šest radnika, tri učenika i jedan student. U godinama uoči rata osim gradske skojevske organizacije naročito su pojačale svoje djelovanje skojevske organizacije u selima oko Siska. Povećan je i broj organizacija i broj članova SKOJ-a. Tako pojačan rad skojevskih organizacija zahtijevao je i određene organizacione promjene. Tako je u 1939. godini formiran Rajonski komitet SKOJ-a za općinu Sela sa zada-

³¹ Isto, 569.

³² Hrvatski akademski klub.

³³ *M. Špiljak*, n. dj., 570—571.

ćom da djeluje i na području općina Letovanić i Lekenik. Za članove toga rajonskog komiteta izabrani su: Mika Špiljak, sekretar, Josip Kink, zamjenik sekretara, Drago Kokot, Mato Vužić, Barica Peršin, Josip Prša, Đuro Čipor i Stjepan Tuđman. U svom radu Komitet je bio otvoren pa su i drugi skojevci mogli sudjelovati u njegovu radu, te su tako, npr., u ime skojevske organizacije Odra-Žabno, sudjelovali u radu Joža i Mato Brodarec. U godinama 1940. i 1941. broj seoskih skojevskih organizacija znatno je porastao, tako da su skojevske organizacije imala ova sela: Odra-Žabno sa 32 člana, Stupno sa 4 člana, Sela sa tri člana, Greda sa 15 članova, Vurot sa tri člana, Petrovac sa tri člana, Budaševo sa četiri člana, Dužice sa jednim članom, Galdovo sa osam članova, Potrkač sa sedam članova, Crnac sa devet članova i Kanak sa četiri člana.³⁴

Aktivnost skojevske organizacije u Sisku nije izmakla pažnji ni najviših rukovodilaca SKOJ-a, što se vidi iz činjenice da su na Šestoj zemaljskoj konferenciji SKOJ-a, u Zagrebu 1940. godine, Leo Mates i Ivo Lolo Ribar istakli sisačku skojevsku organizaciju kao primjer dobrog rada na svim poljima, i to s radničkom i seljačkom omladinom, i učenicima i studentima. Popularnosti sisačke skojevske organizacije znatno je doprinio Marijan Cvetković 1940. godine, kada je sisačkoj skojevskoj organizaciji prijetila opasnost od provale slične onoj 1935. godine. Neki skojevci iz Sunje uhapšeni su i nakon torture na policiji priznali su da im je Marijan Cvetković dao ilegalni partijski materijal. Za to je saznao Marijan Cvetković i obavijestio Pokrajinski komitet SKOJ-a i Mjesni komitet KPH za Sisak da im predstoji hapšenje, te da uklone kompromitirajući materijal. Na policiji, na suočenju sa skojevcima kojima je iznuđeno priznanje, Cvetković je sve negirao. Na sve prijetnje policije otvoreno je izjavio da je on komunist i da ništa neće govoriti. Kao na sisačkoj i na zagrebačkoj policiji Marijan Cvetković je ostao dosljedan svom stavu, tako da su na suđenju i omladinci koji su priznali povukli svoje priznanje i svi oslobođeni.³⁵

U ljeto 1940. godine održana je Prva okružna konferencija SKOJ-a za Sisak u Tišinskoj šumi. U radu Konferencije sudjelovao je i Leo Mates, sekretar Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Hrvatsku. Na Konferenciji je analiziran dotadašnji rad sisačke skojevske organizacije i određeni su daljniji zadaci. Također su određeni i delegati za pokrajinsku konferenciju SKOJ-a za Hrvatsku, koja se imala održati u ljeto 1940. godine u Zagrebu. Za delegate su izabrani: Marijan Cvetković, Mika Špiljak i Milovan Zec. Oni su i prisustvovali u Zagrebu na zasjedanju, ali taj skup, zbog nedolaska većeg broja delegata, nije dobio karakter konferencije nego je umjesto pokrajinske konferencije održano savjetovanje. Na tom je skupu Mika Špiljak izabran za delegata u sastavu delegacije Hrvatske na Šestoj konferenciji SKOJ-a, a na Pokrajinskoj konferenciji SKOJ-a za Hrvatsku, koja je održana u siječnju 1941. godine, Marijan Cvetković i Mika Špiljak izabrani su za članove Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Hrvatsku. To je bilo veoma značajno priznanje, i za sisačku skojevsku organizaciju, i za partijsku organizaciju u cjelini.³⁶

³⁴ M. Matovina i D. Božić, n. dj., 74—76.

³⁵ Isto, 76.

³⁶ Isto 76—77.

Agresija na Jugoslaviju i formiranje kvislinške tvorevine tzv. Nezavisne Države Hrvatske, u kojoj je na vlast doveden ustaški pokret, organizacija hrvatskih ekstremnih nacionalista sa izrazito fašističkim programom izazvala je veliko nezadovoljstvo stanovništva sisačkog kraja, u prvom redu omladine, koja je predvođena Savezom komunističke omladine nastavila i nakon okupacije tradiciju svoje veoma plodne djelatnosti u predratnom razdoblju. Glavne smjernice razvoja revolucionarnog omladinskog pokreta na sisačkom području dala je Okružna konferencija SKOJ-a za okrug Sisak, održana u februaru 1941. godine u selu Crncu. To je bilo vrijeme stvaranja jakih skojevskih organizacija, osim na sisačkom području, i na području Kostainice, Sunje i Petrinje. Od tih skojevskih organizacija posebno se isticala skojevska organizacija na petrinjskoj preparandiji. Ta je Konferencija imala posebno značenje zato što je održana u vrijeme kada je bilo jasno da rat nikako neće mimoići Jugoslaviju, te je na njoj prevladala odlučnost Komunističke partije Jugoslavije da je glavni zadatak komunista da u slučaju agresije, a bilo je očito da je ona neminovna, stupe u obranu nezavisnosti zemlje. Kao i svuda, i u Sisku su profašistički orijentirani pojedinci i organizacije agitirali za pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu, a sve su glasnjivi bili i elementi proustaške orijentacije sa svojom profašističkom ideologijom. Naravno, u takvom trenutku, a kada je bilo i jasno da je jugoslavenska kraljevska vojska nesposobna da uspješno brani zemlju, bilo je neophodno da se pojača politička akcija, i Partije, i skojevskih organizacija, te je tom problemu bila posvećena značajna pažnja i na Okružnoj konferenciji sisačke skojevske organizacije. Ona je dala velik doprinos borbi sisačke skojevske organizacije protiv frankovačko-klerikalnih elemenata, i uoči agresije na Jugoslaviju, i nakon stvaranja ustaške Nezavisne Države Hrvatske, te tome da je spremna dočekala početak rata.

Nakon Konferencije, Mjesni komitet SKOJ-a za Sisak ostao je u istom sastavu sve do formiranja Prvoga sisačkog partizanskog odreda 22. juna 1941. godine. Kurs koji je određen na Okružnoj konferenciji pažljivo je razrađen u mjesnim organizacijama SKOJ-a i KP Hrvatske, a o njezinoj uspješnosti govori i činjenica da je već na dan napada Njemačke na Sovjetski Savez osnovan Sisački partizanski odred sastavljen isključivo od skojevaca i članova Partije. Gotovo sve skojevske organizacije na sisačkom području odmah nakon agresije na Jugoslaviju pristupile su, po direktivi Partije, prikupljanju oružja, municije i ostalog vojnog i sanitetskog materijala, te ga skrivale pripremajući se na oružanu borbu za nacionalnu nezavisnost. Npr. skojevska je organizacija sela Odra-Žabno u toku aprilskog rata prikupila i sakrila 26 karabina i dva mitraljeza.³⁷

O zadacima sisačke skojevske organizacije pisali su u svojim sjećanjima bivši skojevci i nekadašnji učenici sisačke gimnazije, velikog rasadnika kadrova za skojevsku organizaciju: »Skojevska organizacija dobila je zadatak da se povuče u duboku ilegalnost, ali da još mnogo intenzivnije radi na proširenju mreže simpatizera u svojim razredima. Ovu orijentaciju dao nam je tadašnji sekretar OK SKOJ-a Drago Radović na sastanku održa-

³⁷ M. Špiljak, n. dj., 575—576.

nom u lipnju 1941. Tom sastanku prisustvovali su: Ribarić, Cajner, Roje, Potkrajšek, Pragaj i Žganec.

Svim skojevskim organizacijama u gradu data je direktiva da se organizaciono učvrste, da prouče brošuru 'Držanje pred klasnim neprijateljem', koja govori o konspirativnosti komunista, i da o Proglasu CK KPJ obavijeste ne samo sve komuniste i već i svu omladinu grada. Najvažniji zadaci mladih komunista bili su sakupljanje oružja, municije i sanitetskog materijala, kao i pohađanje kurseva za obučavanje rukovanjem oružjem. Ove kurseve organizirala je KP [. . .]

[. . .] Jedan dio učenika, skojevaca naše gimnazije u tom je razdoblju aktivno učestvovao u sklanjanju oružja iz napuštenih vojnih vagona.³⁸

Mjesni komitet SKOJ-a za Sisak djelovao je sve do osnivanja Sisačkoga partizanskog odreda u neposrednoj blizini Siska 22. juna 1941. godine. Budući da je veći dio članova Mjesnog komiteta SKOJ-a sudjelovao u boračkom sastavu Odreda, formiran je novi Mjesni komitet SKOJ-a za čijeg je sekretara bio imenovan Josip Rožanković, a kao članovi komiteta bili su imenovani: Maks Cajner, Ružica Reljić, Stevo Ribarić, Mile Pavičić i Alojz Dujmić.³⁹ Mjesni komitet u tom sastavu djelovao je svega mjesec dana, kada dolazi do velike provale u sisačku skojevsku organizaciju.

Jedna od glavnih pokretačkih snaga sisačke skojevske organizacije bili su učenici sisačke realne gimnazije koji su slijedeći tradiciju gimnazije kao skojevskog uporišta, i u vrijeme priprema, i podizanja ustanka, dali svoj značajan doprinos. O raspoloženju učenika gimnazije neposredno nakon proglašenja ustaške tzv. Nezavisne Države svjedoči sjećanje nekolicine tadašnjih gimnazijalaca-skojevaca:

»Nakon početka okupacije i skojevska organizacija našla se na udaru ustaških vlasti. Već 22. travnja uhapšen je gotovo čitav Mjesni komitet SKOJ-a, zajedno sa sekretarom SKOJ-a gimnazije, ali su ubrzo svi pušteni. SKOJ je počeo još intenzivnije raditi, jer je raspoloženje velike većine gimnazijalaca bilo izrazito antifašističko.

Taj otpor ustaštvu osjećao se na svakom koraku. Osjetio se u atmosferi koja je vladala đacima prilikom prvog govora ustaša pred gimnazijom, odnosno nakon osnivanja NDH. Uz posprdni izraz lica, gurkanjem i tihim primjedbama, kao: 'mačku o rep', 'kako da ne' i slično, komentirali su svaku rečenicu ustaškog govornika. Taj je otpor došao do izražaja i onog dana kad je grupa gimnazijalki, na uglu kod kina 'Kaptol', spontano kao na nečiju komandu, okrenula leđa prvim njemačkim tenkovima i tenkistima. [. . .] Za veliku većinu sisačkih srednjoškolaca nije bilo dileme. Znali su na čijoj su strani, a fašistički zločini od samog početka okupacije još su više učvrstili otpor mladih ovoga grada.⁴⁰

Aktivnost skojevaca nije bila ograničena samo na gimnaziju, nego je također nastavljena predratna tradicija njihova djelovanja i druženja s radničkom i seoskom omladinom. U skojevske grupe koje su djelovale u pojedinim ulicama uključivali su se i skojevci-gimnazijalci, tako da su u tim

³⁸ M. Čačić, R. Popović i Z. Fried, n. dj., 790—791.

³⁹ M. Špiljak, n. dj., 575.

⁴⁰ M. Čačić, R. Popović i Z. Fried, n. dj., 791.

grupama djelovali zajedno svi skojevci jednog područja, bez obzira na njihovu aktivnost u drugim skojevskim organizacijama. Tako skojevci iz gimnazije nisu prestali sa svojim radom ni kada je, nakon osnivanja tzv. Nezavisne Države Hrvatske, škola prestala s radom. Tada su djelovali po svojim ulicama, a veoma često bili i glavni stup u pojedinim skojevskim grupama. Oni koji su bili iz sisačke okolice formirali su, ili ako su već postojale, aktivno djelovali u skojevskim organizacijama u svojim selima. U svojim sjećanjima skojevci-gimnazijalci kažu: »Da bi se bolje shvatio tadašnji način djelovanja, treba reći da je organizacija bila vrlo elastična, grupe su se osnivale onako kako je u određenom momentu bilo najpogodnije. Zato nas ne mora začuditi podatak da su mnogi skojevci djelovali u više skojevskih grupa i da u to vrijeme nije bilo svečanog primanja u organizaciju. Mnogi i nisu znali točan dan kada su postali članovi organizacije. Pozvani su na sastanak, dobili su zadatak, i toga trena nitko im nije rekao da su članovi organizacije.«⁴¹

Aktivnost sisačkih skojevaca i članova Partije nije se sastojala samo u prikupljanju oružja, municije, sanitetskog materijala i Crvene pomoći nego su u prvom redu aktivirane borbene grupe formirane još prije okupacije, organizirana obavještajna služba, kako bi se pravovremeno upozorili stanovnici ugroženi od ustaškog terora.

Skojevci sudjeluju u dugom nizu akcija koje im je partijsko rukovodstvo dalo u zadatak. Tako je posebno odjeknula proslava Prvog maja, kada je cijeli grad bio oblijepljen parolama, na tvorničkim dimnjacima zavijorile crvene zastave s petokrakom, a posebno je izazvala bijes ustaša ona koja se zavijorila na sredini Tišinske ceste.⁴²

Uz niz akcija propagandnog karaktera, članovi Partije i SKOJ-a pripremali su se da okupatoru i njegovim suradnicima zadaju jači udarac izvođenjem sabotaža i diverzija. Tako je već u maju 1941. rukovodilac skojevske grupe u Talionici Caprag Slavko Vlahović dobio zadatak da ubaci eksploziv u visoku peć. Prvi pokušaj samo je djelomično uspio, jer je bio preslab eksploziv, dok drugi sa jačim eksplozivom nije mogao biti izveden jer je u međuvremenu, kada je eksploziv već bio mimo jake ustaške straže prokrijumčaren u Talionicu, došlo do kvara na visokoj peći, i eksploziv je morao biti iznesen iz Talionice da slučajno ne bi bio otkriven.⁴³ Unatoč tom neuspjehu i neprekidnim ustaškim represalijama nad radnicima, članovi Partije i SKOJ-a neprekidno izvođe niz sitnijih sabotaža, tako da je rad u Talionici bio sve više otežan.

Osnivanje Sisačkog partizanskog odreda u okolici Siska, učestale diverzije na željezničkoj pruzi, posebno ona u samom Sisku koju je izveo skojevac Vlado Trstenjak, dovodili su ustaše do bijesa. Premda od tih diverzija nije bilo neke značajnije materijalne štete, kao što ni sam Sisački partizanski odred nije mogao poduzimati akcije većeg obima, već sama njegova pojava u okolici Siska, u neposrednoj blizini Zagreba, centra ustaške države, imala je veliko političko značenje u narodnim masama. Pojava par-

⁴¹ Isto, 792.

⁴² M. Matovina i D. Božić, n. dj., 23.

⁴³ Zlatko Čepo, *Željezara Sisak*, Sisak 1978.

tizanskog odreda u kraju gdje je obitavalo pretežno stanovništvo hrvatske nacionalnosti, a i borci u Odredu bili po nacionalnosti Hrvati, potpuno je opovrgavala ustašku propagandu, nakon podizanja ustanka, da su to četničke bande koje predstavljaju opasnost za cijeli hrvatski narod. U samom Sisku pojačane su ustaške represalije i hapšenja stanovnika Siska bila su svakodnevna. Tako su nakon diverzije kod sisačke željezničke stanice ustaše, tragajući za diverzantima, uhapsili veći broj građana među njima i Vladu Trstenjaka, ali — kako nisu imali nikakvih stvarnih dokaza protiv njega — on je nakon kraćeg vremena provedenog u zatvoru pušten na slobodu. Međutim, nikakve represalije nisu mogle obeshrabriti skojevce i članove Partije, koji u Sisku i okolnim selima nastavljaju s diverzijama, nastojeći time nanijeti Nijemcima i ustašama teškoće na glavnim željezničkim saobraćajnicama koje prolaze kroz Sisak. Osim diverzija, pokušani su i atentati na ustaške tabornike Janka Baljaka i Miju Škornjaču u selu Topolovcu. Tom je prilikom poginuo od vlastite bombe borac iz Sisačkog partizanskog odreda Josip Selanec.

Osnivanjem Sisačkog partizanskog odreda, kao prve vojne jedinice narodnooslobodilačkog pokreta, i pred partijskom, i pred skojevskom organizacijom našli su se veoma odgovorni zadaci. Budući da je raniji Mjesni komitet SKOJ-a bio kompromitiran, on je uglavnom otišao u sastav Sisačkog partizanskog odreda. U dogovoru sa sekretarom pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Hrvatsku dotadašnji sekretar Mjesnog komiteta Mika Špiljak odredio je za novog sekretara mladog grafičkog radnika Josipa Rožankovića. Mika Špiljak morao se potpuno povući u ilegalu i prijeći u bazu u šumi »Šikara«, te je organizirao sastanak s Rožankovićem i s još nekoliko nekompromitiranih skojevaca na kupanju na Pogorelcu gdje Odra utiče u Kupu i tu je Rožankoviću predao dužnost sekretara Mjesnog komiteta SKOJ-a.⁴⁴

Međutim, Josip Rožanković ubrzo je uhapšen, a u zatvoru je zatekao i grupu skojevaca koji su noć ranije s njim bili na sastanku na obali Save. Unatoč torturi ustaša, ni jedan od uhapšenih skojevaca nije ništa priznao te je tako spriječena provala u skojevsku i partijsku organizaciju u Sisku. Istoga dana kada je počela ustaška ofenziva na Sisački partizanski odred, 22. jula 1941. godine, pred specijalnim prijekim sudom započelo je suđenje uhapšenim skojevcima. U dvorani sisačkog suda optužene skojevce, okovane lancima, i na čijim su se licima vidjeli tragovi zlostavljanja, branio je sisački odvjetnik dr Matija Šipuš koji je, sjećajući se tih trenutaka, kasnije pričao: »U Sisku tada nije bilo mnogo odvjetnika pa su za branitelje odredili i dvojicu sudaca. No to je ionako, kako će se kasnije vidjeti, bila sudska farsa, pa je bilo sasvim svejedno tko će biti branitelji optuženih, jer ionako nismo mogli ništa učiniti. Kad je Joža Rožanković rekao sudu da su u istrazi bili teško zlostavljani, a to se moglo vidjeti i na njihovim licima, mi branitelji zatražili smo od suda da se obavi liječnički pregled optuženih. Sud je to odbio, te je dao kao svjedoke dovesti nekoliko policijskih agenata koji su govorili o korektnom postupku prema optuženima. Sjećam se da je tada jedan od ovih mladih ljudi podigao svoju košu-

⁴⁴ M. Matovina i D. Božić, n. dj., 158.

lju i viknuo: 'Pogledajte svoju korektnost. . .' Vidjelo se da su bili užasno mučeni.«⁴⁵

Iako već unaprijed svjesni izrečene presude, optuženi skojevci primili su smrtnu presudu mirno, potpuno u skladu sa svojim hrabrim držanjem pred ustaškom policijom.

Tadašnji član Mjesnog komiteta SKOJ-a za Sisak Ružica Relić-Malek opisala je u svom sjećanju te događaje:

»Sjećam se da su 13. srpnja imali posljednji sastanak na obali Save. Već tokom idućeg dana počelo je hapšenje. Dva dana kasnije svi su bili otpremljeni u Zagreb, u zatvor na Savsku cestu, gdje su bili u samicama sve do 22. srpnja ujutro. Kroz sve to vrijeme uopće nisu primili nikakvu hranu, jer to policija nije dozvoljavala. Oko 8 sati 22. srpnja dovedeni su u Sisak na suđenje. Mi smo odmah saznali za njihov dolazak i ja sam pošla na tržnicu da im kupim štogod za jelo. Tu sam doznala da je osuda već izrečena, iako suđenje nije još ni započelo. Naime, susrela sam Maricu Zabukovac, koja je tada radila u štampariji, i koja mi je rekla da je štamparija dobila nalog za štampanje plakata sa smrtnim presudama.«

Ružica Relić uspjela je nakratko razgovarati sa osuđenim skojevcima i evo kako je opisala taj razgovor:

»Đuro mi je u tim teškim trenucima rastanka, kad čovjek naprosto više i ne zna tko je i što je, jer mu skora smrt oduzima ljubav, druga, prijatelje potihio govorio: 'Pazi na sebe, ne dozvoli da te uhapsu. Ovi u zatvoru tuku da to ljudski um ne može zamisliti. Oni su s našim pretučenim rukama sami stavljali potpise na nekakve zapisnike.' Razgovarala sam tada i s Jožom Rožankovićem. Ni on nije brinuo o sebi, već o nama. Rekao mi je da su se na sudu svi hrabro držali. Upozorio me još: 'Ne zaboravi na današnji sastanak organizacije, ali promijenite mjesto, čini mi se da ustaše nešto sumnjaju'.«⁴⁶

O strijeljanju Josipa Rožankovića, Antuna Čavraka, Ivana Draženovića, Đure Đulaja, Živka Mihajevića i Branka Vuletića javnost je obaviještena kratkom obavijesti u ustaškim »Hrvatskim novinama«. ⁴⁷

Istog dana pred pokretni prijevki sud izvedena je nova grupa optuženih: Jakov i Mirko Čulig, Stjepan Rožanković, sekretar partijske ćelije iz Sela, Ivan Petreković iz Grede, Josip King i Stjepan Drnić iz Stupna, Dragutin Kokot iz Sela, Stjepan Prša iz Grede i Barica Rapić iz Dužica. Presuda na smrt strijeljanjem glasila je za šestoricu: Jakova Čuliga, Stjepana Rožankovića, Stjepana Pršu, Stjepana Drnića, Dragutina Kokota i Ivana Petrekovića, dok su Josip King, Mirko Čulig i Barica Rapić oslobođeni optužbe.⁴⁸

Zahvaljujući isključivo hrabrom držanju uhapšenih omladinaca, nije izvršena provala većih razmjera u skojevsku organizaciju na sisačkom područ-

⁴⁵ Isto, 159.

⁴⁶ Isto, 160.

⁴⁷ »Šest komunista streljano u Sisku, Sisak 22. srpnja. Osudom pokretnog prijevki suda osuđeno je na smrt sedam sisačkih komunista. Milošću Poglavnika pomilovan je Aleksandar Ladužić, star 19 godina, na 20 godina teške tavnice. Osuda je izvršena nad osuđenicima u 7,15 sati« (Hrvatske novine, 22. VII 1941).

⁴⁸ M. Matovina i D. Božić, n. dj., 162.

ju. Međutim, zahvaljujući policijskoj arhivi ustaške su vlasti raspisale veći broj tjeratica spominjući poimenično oko 100 »komunista iz Siska i okolice«. ⁴⁹

U drugoj grupi osuđenih, pred samo izvršenje presude, pomilovan je sedamnaestogodišnji Ivan Petreković. Opis suđenja dao je u svom sjećanju Mato Čulig:

»Moj najmlađi brat Nikola, brijač, i ja toga smo dana bili u Sisku i, kad smo čuli za suđenje grupi skojevaca, priključili smo se brojnim građanima Siska koji su čekali pred zgradom suda da ih isprate. Tu smo od nekih ljudi čuli da će toga dana prijeki sud još suditi nekim ljudima koji su dovedeni u zatvor iz okolnih sela. Kako su i naša dva brata, Jakov i Mirko, bili u zatvoru, pobojali smo se da će možda i njima suditi. Naše sumnje su se, na žalost, brzo obistinile i kad smo to saznali, zatražili smo da prisustvujemo suđenju, jer smo im braća. Odobrili su nam i navečer, već je bio mrak, pustili su nas u malu dvoranu na prvom katu zgrade. Ubrzo su uveli u sudnicu, jednog po jednog, sve optužene. Bilo ih je devetoro; bili su tu Jakov i Mirko, Drnić, Kokot, većinu smo ih poznavali. Izgledali su očajno, jedva su se držali na nogama, lica su im bila krvava, odijela na njima poderana, jedva smo suze suzdržavali vidjevši ih. Suđenje je proteklo brzo, možda je trajalo sat vremena. Nisu imali šanse da se brane ni da ih drugi brane, govorila je uglavnom optužba, tužilac i predsjednik suda.« ⁵⁰

Unatoč svim represalijama ustaških vlasti, skojevska organizacija u Sisku ne samo da je opstala, nego joj je, usprkos žrtvama, broj članova i simpatizera sve više rastao. Naravno, u tome je prednjačila skojevska organizacija na gimnaziji. Premda je u novoj 1941/42. šk. godini upisan manji broj učenika od prethodne, budući da su otpali učenici srpske i židovske nacionalnosti, od 257 upisanih učenika bila su 53 skojevca i oko 70 aktivnih simpatizera i antifašista. Ako se uzme u obzir činjenica da je sa osmim razredima prethodne školske godine iz gimnazije otišao velik broj skojevaca, te da je prisilnim udaljavanjem iz škole omladinaca srpske i židovske nacionalnosti otišao također znatan broj skojevaca, jasno je da je skojevska organizacija na gimnaziji u znatnom postotku obnovljena novim članovima, tako da je svaki peti učenik bio član skojevske organizacije, a svaki drugi aktivni simpatizer, ne računajući one koji su također bili simpatizeri, ali su iz straha od represalija ostali pasivni. ⁵¹ O djelovanju skojevske organizacije na gimnaziji u jesen 1941. godine piše u svojim sjećanjima Zvonko Pragaj: »Još dublje se u radu primjenjivala ilegalnost. Po organizacionoj liniji tako se povezivalo da jedan zna samo za dvojicu, kako bi se spriječile provale.

Intenzivno su se rasturale radio-vijesti. U gimnaziji je dva-tri puta provedena akcija pisanja srpa i čekića kredom, što je izazvalo čitavu bunu reakcija ustaških agenata i policije. Skojevci gimnazije dalje aktiviraju omladinu u svojim selima. Uspostavlja se veza s prigradskim naseljem Gal-

⁴⁹ Između ostalih, raspisana je tjeratica i za istaknutim skojevskim rukovodiocem Mikom Špiljkom (Grada SZH, I, Zagreb 1981).

⁵⁰ *M. Matovina i D. Božić*, n. dj., 163.

⁵¹ *M. Čačić, R. Popović i Z. Fried*, n. dj., 794—795.

dovom i radničkim naseljem Odrom. Skojevcu okupljaju stare i nove simpatizere, prenose oružje i municiju, sanitetski materijal. Izvjestan broj skojevacu grada i gimnazije odlazi u partizane.⁶²

Kao što smo već napomenuli skojevci-gimnazijalci djelovali su i na terenu u skojevskim grupama u svojoj ulici ili ako su bili iz okolice Siska, u svom selu, te tako prema aktivnosti skojevske organizacije na gimnaziji možemo, zapravo, pratiti rad cijele skojevske organizacije na sisačkom području.

Kako represalije ustaških vlasti nisu jenjavale, i pritisak je na skojevsku organizaciju bio sve teži. U septembru 1941. godine uhapšena je grupa od 60 omladinaca. Tu je bilo studenata, gimnazijalaca, radnika i seljaka, a među njima: Božo Barlović, Zvonko Grahek, Mirko Falčić, Stevo Ribarić, Božo Rojč, Maks Cajner, Hugo Egersdorfer, Veljko Popović Beli, njegov brat Miroslav Popović Rabus, Mladen Gabout, Stevo Laćan, Ivo Baćun, Mladen Hangi, Štefa Čulig, Vera Špoljarec, Vesna Oslaković i drugi. Unatoč teškoj torturi kojoj su bili podvrgnuti na ustaškoj policiji, nitko iz grupe nije ništa priznao. Njih više od 45 otpremljeno je u logore Jasenovac i Stara Gradiška, ali su nakon mjesec dana pušteni pod uvjetom da su roditelji za njih potpisali kako jamče svojom glavom da se više neće baviti politikom«. Unatoč tome oni su i dalje nastavili s radom. Prema mišljenju tadašnjih skojevaca Milana Čačića, Rašide Popović i Zlatka Frieda do puštanja te grupe skojevaca iz logora došlo je isključivo zbog toga što je pritisak javnog mijenja u Sisku bio veoma snažan. Strijeljanje skojevaca 22. jula 1941. godine dokazalo je da su ustaške vlasti doživjele potpun politički slom i da je samo izazvalo još veći revolt građana Siska prema okupatoru i njegovim suradnicima. Taj je revolt još više pojačan nakon hapšenja oko 60 omladinaca u septembru 1941. godine, kojim su bili pogođeni svi slojevi građana, te su ustaške vlasti morale povesti više računa o raspoloženju građana.⁶³ Revolt građana nije odgovarao ni njemačkim okupacionim snagama. Već sama pojava Sisačkog partizanskog odreda, diverzije na željezničkoj pruzi, iako još neuspješne, a sada i sve veće neraspoloženje građana svakako su ugrožavali interese njemačkog okupatora, koji je u svojim planovima računao na industrijski potencijal Siska. Bile su mu ugrožene i saobraćajnice, na čijoj su raskrsnici nalazio Sisak, a što je posebno dolazilo do izražaja u njemačkim nastojanjima da ofenzivnim operacijama unište Vrhovni štab i glavninu snaga Narodnooslobodilačke vojske.

Potkraj novembra 1941. godine u Sisak je iz partizana došao Drago Radović, jedan od istaknutih rukovodilaca sisačke skojevske organizacije. Zapravo za cijelo vrijeme okupacije u Sisku je boravio jedan ili više skojevaca koji su na neko vrijeme dolazili iz jedinica Narodnooslobodilačke vojske na ilegalan rad u Sisak, što je imalo velikoga političkog značenja i posebno je mobilizatorski djelovalo na mlade i neiskusne skojevske kadrove. O periodu djelovanja Drage Radovića u Sisku potkraj 1941. godine Zvonko Pragaj je rekao:

⁶² Isto, 795.

⁶³ Isto.

»Radović je odmah prionuo na rad. U svih sedam rajona grada (I rajon: Sisak-centar, II rajon: Prečki Sisak, III rajon: Vrbina, IV rajon: Kontrola, V rajon: dio grada od pruge na sjever, VI rajon: gimnazija, VII rajon: studenti) učvršćene su i proširene skojevске grupe, a rajoni međusobno povezani ilegalnim vezama. U šestom rajonu — gimnaziji — također se proširila skojevска organizacija brojčano vrlo jakim mrežom simpatizera. Preko gimnazije masovno se dobavljaо materijal za umnožavanje vijesti. Organizirano je prenošenje oružja, municije, zimске odjeće i sanitetskog materijala. U partizane su upućene tri grupe kompromitiranih drugova iz gimnazije i iz grada. Hapšenja u razdoblju listopad 1941 — ožujak 1942. uopće nisu provalila organizaciju.«⁵⁴

Međutim, velika hapšenja 1941. godine u Sisku ipak su nešto izmijenila u ponašanju skojevaca u Sisku. Sve je veća pažnja posvećivana konspirativnosti u radu i sve su akcije bile pripremane veoma pažljivo i pedantno. Na sastanke se dolazilo točno u sekundu, a posebno se pazilo da se realizacija akcije potpuno podudara s ranije pažljivo pripremljenim radom. U radu se gotovo potpuno prekinulo s improvizacijama, osim ako je to bilo neophodno. Naročita pažnja posvećena je teoretskom uzdizanju mladih skojevaca. To je također bilo planski razrađeno, tako da su prilikom teoretskog rada skojevci bili podijeljeni na manje grupe na sastancima koji su bili veoma vješto kamuflirani (izrada domaćih zadataka, igranje stolnog tenisa, proslave rođendana i sl.).⁵⁵

Nakon odlaska Drage Radovića na drugi zadatak u februaru 1942. godine, odlukom Kotarskog komiteta KPH za Sisak rad sa SKOJ-em u Sisku preuzima Marijan Laćan Lazo, koji je također ilegalno boravio u Sisku od novembra 1941. godine. On je imao zadatak da organizira partijsku tehniku, a nakon preuzimanja dužnosti i rada sa skojevskim organizacijama proširilo se njegovo djelovanje, te su sada u radu oko partijske tehnike angažirani i skojevci iz gimnazije. Ilegalna štamparija bila je smještena u kući Branka Barlovića Mrkog, sekretara mjesnog komiteta SKOJ-a za Sisak. Osim u štampariji, radio-vijesti umnožavane su rukom preko indiga. Na poslovima oko štamparije: slušanja radio-vijesti, njihova prepisivanja i širenja, pisanja parola i pripremanja drugoga propagandnog materijala radilo je nekoliko grupa skojevaca, uglavnom studenata i učenika. U jednoj su grupi bili učenici gimnazije: Josip Begić, Božo Rojc i Ante Usmijani; u drugoj grupi braća Popović i Kruno Grahek; u trećoj Zvonko Pragaj, Zlatko Fried i drugi. Štampani materijal skojevci su raspacavali po gradu, a dio materijala raspacavan je i izvan grada. Tehnika je bez problema radila od novembra 1941. do 1. aprila 1943. godine u bunkeru u Barlovićevoj kući. Za taj uspjeh ima velike zasluge i majka Branka Barlovića koja je za vrijeme rada u štampariji bila na straži, a svojim mirnim držanjem u nekoliko je navrata uspjela odvratiti policajce od kuće, kada je zaprijetio pretres.⁵⁶

Uz rad štamparije, u kući Branka Barlovića održavani su i sastanci Mjesnog komiteta SKOJ-a za Sisak i Mjesnog komiteta KPH za Sisak, a pri-

⁵⁴ Isto, 796.

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ Isto.

likom dolaska u grad pojedinih članova Kotarskog komiteta KPH za Sisak kao skrovište im je služio bunker u kući Barlovića. Marijan Lačan, koji je u Sisku ilegalno proveo dvije godine, znatno je doprinio organizacionom oformljavanju SKOJ-a. On, Drago Radović i Branko Barlović rukovodili su cjelokupnim radom skojevskih organizacija u Sisku i odigrali su veliku ulogu u organiziranju, širenju, povezivanju i usklađivanju rada skojevskih organizacija.⁵⁷

U proljeće 1942. godine Marijan Lačan osnovao je Mjesni komitet SKOJ-a za Sisak, koji je zapravo već djelovao kao grupa predstavnika pojedinih rajona na poslu u partijskoj tehnici. Sekretar Mjesnog komiteta postao je Branko Barlović, a članovi su bili: Nikola Potkrajšek Žuti, Zvonko Pragaj, Slavko Vlahović Crni, Božo Rojč, Milan Čačić Sivi i Milan Tomaško, a nakon odlaska Bože Rojca u partizane u ljeto 1942. godine članom Mjesnog komiteta postala je Rašida Mujkić Nata.⁵⁸

Od sredine 1942. do novembra 1942. godine sisačka skojevska organizacija bila je organizaciono vezana za Okružni komitet SKOJ-a za Baniju. Shvaćajući kolika je važnost Siska za daljnji razvoj narodnooslobodilačke borbe u tom kraju, posebno za pridobijanje stanovništva hrvatske nacionalnosti, naročito pristaša bivše Hrvatke seljačke stranke, Pokrajinski komitet SKOJ-a za Hrvatsku uputio je Okružnom komitetu SKOJ-a za Baniju, 22. augusta 1942. godine, pismo u kojem upozorava na značenje sisačke omladine, te daje upute kako je treba organizirati.⁵⁹ U skladu s Pismom Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Hrvatsku, Okružni komitet SKOJ-a za Baniju već 29. augusta 1942. godine upućuje delegatu OK SKOJ-a iz Siska, budući da u to vrijeme nije postojao Kotarski komitet SKOJ-a za Sisak, uputstvo da se u što kraćem roku formira ponovo Kotarski komitet i osnuje Savez mlade generacije. »Radu na stvaranje Saveza Mlade Generacije — kaže se u Uputstvu — treba posvetiti najveću pažnju i to treba postaviti na najširu bazu. Čuvati se sektaštva, a još više skretanja sa part. linije. Ne smijemo se dati zavesti time što je omladina u tom kotaru dosta lijevo orijentirana (naročito to važi za grad) i na račun toga lijevo skretati. Od ispravnog postupka pri stvaranju S. M. G. ovisi hoće li se omladina istrgnuti ispod utjecaja ustaških organizacija, ovisi hoće li se stvoriti borbeno jedinstvo srpske i hrvatske omladine. Same organizacije S. M. G. na neoslobodenom teritoriju treba da budu ilegalne i prema tome odbore ne može birati cjelokupna omladina. Samom formiranju treba prići na ovaj način: SKOJ-evske organizacije ili SKOJ-evac koji ima za zadatak da uspostavi odbor S. M. G. najpre treba da vidi dali omladinci-ke (koji će eventualno ući u odbor) iz redova HSS ili kojeg drugog društva imaju uslova da uđu u odbor, onda će razgovarati sa njima i stvoriti odbor. Treba paziti (u koliko je to moguće) da se u odbor uvlače popularni i utjecajni omladinci-ke. Odbornici se dalje svaki povezuje sa omladinom u svom selu, školi, tvornici ili ulici. U svakom odboru mora biti jedan SKOJ-evac ali nikako svi [. . .].«⁶⁰

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ Isto.

⁵⁹ AIHRPH, KP-33/2207.

⁶⁰ Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj, Zagreb 1969, 277.

Međutim, zbog teških okolnosti i rada u uvjetima okupacije u Sisku nisu osnovani odbori Saveza mlade generacije, ali su skojevskim organizacijama bili na raspolaganju tzv. aktivni simpatizeri SKOJ-a koji su sudjelovali u nizu akcija, a i sve češće su odlazili u partizane. Tako je prema svjedočenju Zvonka Pragaja u periodu od marta do augusta 1942. godine rad skojevskih organizacija produžen istim intenzitetom kao i ranije. U maju i julu 1942. godine otišle su u partizane iz sisačke gimnazije dvije grupe učenika od V do VIII razreda i to: Miroslav Haluza, Stjepan Prpić, Ivan Pavičić, Juraj Pezeli, Zlatko Fried, Mirjana Slijepčević, Marija Selanec, Maks Cajner, Božo Rojc i Vinko Malinarić.

S te dvije grupe omladinaca htjeli su u partizane i mnogi drugi skojevci, ali su po nalogu Kotarskog komiteta KPH za Sisak vraćeni sa zadaćom da, budući nisu kompromitirani kod policije, nastave rad u gradu i da, dok je to moguće, nastave rad na širenju mreže simpatizera i na prikupljanju materijala neophodnog partizanskim jedinicama.⁶¹

Jedna od najjačih skojevskih organizacija u Sisku bila je i dalje skojevska organizacija na gimnaziji. Tom skojevskom organizacijom rukovodio je skojevski komitet u kojem su u prvoj polovici 1942. godine bili: Milan Čačić Sivi, Rašida Mujkić Nata i Zlata Spitzer Sjanya.⁶²

O načinu rada skojevaca na gimnaziji pisala je u svojim sjećanjima Rašida Mujkić Nata: »Za naš odred sakupljali smo sanitetski materijal. Kupovalo se po apotekama Siska, Petrinje i Zagreba. Princip je bio da se što češće mijenjamo kako to ne bi bilo napadno. Najprije bismo sakupili novac koji su davali i skojevci i svi simpatizeri, a sakupljali smo ga i od starijih građana za koje smo znali da su nam naklonjeni. Onda bi jednog dana u kupovinu išle Maca Selanec ili Pavica Mesler, drugog Gabrijela Kolar ili Mirjana Slijepčević, zatim Nevenka Badrić ili Vera Crnobori, pa Maca Mintaković, Zlata Spitzer, Seka Barila, Veronika Kovačević, Vera Pintarić, Mira Horvatić, sestre Tubić, Ankica Pavičić, Dragica Stipetić i druge skojevke i simpatizerke.

Skojevske sastanke održavali smo na razne načine. U školi, na hodnicima ili na školskom dvorištu za vrijeme odmora. Uz glasne dačke šale, na brzinu bismo prošaptali dogovor za iduću akciju. Znali smo odlaziti i na kraće šetnje ili izlete u okolicu grada, gdje bismo se dogovarali o radu i raspravljali o situaciji.⁶³

Jedna od značajnijih akcija sisačke skojevske organizacije u ljeto 1942. godine bilo je nabavljanje i doturanje hrane djeci s Kozare, koja su bila internirana u dječjem logoru. Budući da se hrana nije smjela donositi legalno, grupe skojevki i simpatizerki su u prolazu, kroz prozore u prizemlju, bacale djeci hranu kada bi se stražari udaljili, ili su im dodavali hranu u prolazu, a kada su djeca bila u dvorištu djevojke su preko plotu kuće skojevki Paule i Zdenke Mesler prelazile u njihovo dvorište i preko zida bacale djeci hranu. Međutim, unatoč toj akciji pomor internirane djece je bio veoma velik.⁶⁴

⁶¹ M. Čačić, R. Popović i Z. Fried, n. dj., 798.

⁶² Isto.

⁶³ Isto.

⁶⁴ Isto, 799—800.

Znatnu pomoć skojevcima u gimnaziji pružali su neki profesori i to davanjem informacija, a i novčanim prilozima. O odnosu tih naprednih profesora prema narodnooslobodilačkom pokretu piše u svom sjećanju profesorica Milka Joksimović: »Još prije rata bilo je na našoj gimnaziji izričito naprednih profesora kao što su Slava Zagorac, Ivo Brabec, Nikolićka, Nada Koludrović, ali njih su maknuli s gimnazije još prije dolaska Pavelića na vlast. Gro profesora zvanično se nije bavio politikom, ali su pripadali liberalno-naprednim snagama, a veliki broj njih bio je antiklerikalno nastrojen. Već za same banovine infiltrirali su se među nas profesori klerikalno i profašistički nastrojeni. Taj 'kadar' naročito je pojačan za vrijeme NDH, kad se profesorski zbor počeo dijeliti na one koji su sve dublje počeli gaziti u režimske vode, dok su oni liberalno-napredni i antiklerikalci kretali pravcem svojih naprednih đaka i postali njihova podrška i pomoć. Neki su davali 'Crvenu pomoć' koju su od njih zatražili njihovi daci — skojevci. Dobri, stari Pjer Žuljević bio je među nama, naprednim profesorima u to vrijeme, najnapredniji. On ne samo što je davao 'Crvenu pomoć' već je nastojao idejno i protuustaški djelovati i u zbornici i među đacima [...]. Već prvih dana 1941. jedne večeri u gostionici izjavio je da su Nijemci bahati, da će izgubiti rat i da je poglavnik uzurpator. Uhapsili su ga. Imao je sreću. Primitivni policajac nije mogao zapamtiti riječ uzurpator, pa se Pjer izvukao.

Đaci su odlazili u partizane sve češće i češće i sve masovnije. Mnogi su profesori bili otpušteni, hapšeni i proganjani. Ono malo naprednih profesora, što je ostalo, bilo je u stalnoj opasnosti od hapšenja. Jednog dana na gimnaziju je došla prosvjetni 'ročelnik' iz Zagreba dr Zdenka Smrekar. Postrojila nas je u zbornici, vikala na nas, a govor je završila riječima: 'Ova gimnazija je komunistička kula i nju treba ciklonizirati. Vas profesore treba premjestiti u Bosnu, da bi ova škola već jednom nacionalno ozdravila'.⁶⁵

Unatoč uspješnom djelovanju skojevskih organizacija u Sisku, u prve dvije godine rata, usprkos velikoj podršci mase omladinaca, skojevske organizacije bile su prilično zatvorene i nepovjerljive, tako da ni direktiva o osnivanju Saveza mlade generacije nije bila provedena.⁶⁶ Evo, kako o tome

⁶⁵ Isto, 800—801.

⁶⁶ U izvještaju Kotarskog komiteta KPH za Sisak od oktobra 1942. godine Okružnom komitetu KPH za Baniju govori se o skojevskoj organizaciji:

»U samom gradu uspjelo nam je postaviti Mjesni komitet SKOJ-a koji se sada sastoji od 3 člana (2 radnika i 1 intelektualac). Prema tome postavljene su SKOJ-evske organizacije u 2 rajona grada i gimnaziji. Oformljen je rajonski komitet 5. rajona, od tri člana koji sačinjavaju biro toga komiteta. U tom rajonu postoje tri aktiva sa 10 aktivista, koji su obuhvatili dalje 10 SKOJ-evaca u vaspitne grupe. U prvom rajonu postavljena su dva aktiva sa 16 aktivista od toga 3 drugarice i 6 skojevaca u prosvjetnoj grupi. O gimnaziji nemamo točno podataka, jer drug koji je imao zadatak organizirano postaviti SKOJ na gimnaziji nije još do sada imao mogućnosti da dođe sa nama u kontakt.

Članovi Mjesnog komiteta su odani našoj stvari, mladi komunisti, koji obećavaju mnogo. Još postoje 2 rajona grada u kojima je organiziranje SKOJ-a u toku.

Po pitanju Saveza Mlade Generacije nije za sada učinjeno ništa jer smo nastojali najprije postaviti organizaciono SKOJ koji će stvarati Savez Mlade Generacije. Masovno omladina nije obuhvaćena.

samokritički pišu nekadašnji skojevci Milan Čačić, Rašida Popović i Zlatko Fried: »Kad danas pokušavamo rekonstruirati naš tadašnji rad i život, ne zaboravljamo da je bilo i teškoća, nedostataka i problema. Često smo bili suviše zatvoreni i nepovjerljivi, 'sektašili' smo. I među skojevcima bilo je takvih koji su se uplašili ustaškog terora i pasivizirali se, dok su neki od onih omladinaca za koje smo tvrdili da ih 'još' moramo provjeravati, prije nego što ih primimo među nas, otišli u partizane i dosljedno se borili, a neki i poginuli. Da, bilo je i pogrešaka i padova. Ali to je tako malo prema onom golemom entuzijazmu koji je vodio većinu, prema spremnosti da se dâ sve od sebe, da se ne iznevjeri tradicija SKOJ-a našega grada i gimnazije koja je postala pojam ondašnjeg otpora.«⁶⁷

Sisački omladinci, posebno skojevci koji su već od samog početka ustanka odlazili u relativno velikom broju u partizanske jedinice, borili su se u raznim krajevima Jugoslavije, naročito na Baniji i Kordunu gdje su dali značajan doprinos razvoju bratstva i jedinstva. U tom su se posebno isticali nekadašnji učenici sisačke realne gimnazije. O ugledu nekadašnjih gimnazijalaca u jedinicama Narodnooslobodilačke vojske pisao je u svojim sjećanjima nekadašnji skojevac u gimnaziji Dragan Rula: »Kasnije, kad bih rekao da sam čak sisačke gimnazije, te su riječi nekako neobično djelovale na mnoge moje sugovornike. One su, na meni nerazumljiv način, uklanjale rezerve kod ljudi koje sam prvi put sretao u ustanku i u toku NOR-a na Baniji. Shvatio sam da se radi o imenu gimnazije, o priznanju organizaciji komunističke omladine koja je živjela i djelovala na toj gimnaziji i postala dobro poznata omladini i ovog kraja. Mnogi sisački gimnazijalci dolazili su u svoja sela i među prijateljima i poznanicima širili zrnca znanja o nečem novom što je ulijevalo nadu u bolju sutrašnjicu. Gimnazijalci su zaista bili zapaženi među nosiocima progresivnih ideja i revolucionarne akcije iza koje je stajala KPJ i SKOJ.

Razumljivo je da je u meni sve više rastao ponos što sam čak sisačke gimnazije. Bio sam, a i sada ostajem ispunjen trajnom zahvalnošću organizaciji SKOJ-a, gimnaziji i mojim drugovima iz V i VI b razreda, s kojima sam

---

Mobilizaciju Pavelić uspješno sprovoda unatoč nastojanju našeg SKOJ-a da istu mobilizira za partizane. Naš nedostatak po uvlačenju mladih ljudi u partiju nastojaćemo ispraviti u najskorije vrijeme.

Stanje SKOJ-evskih organizacija u našim selima.

Formiran je Kotarski komitet SKOJ-a od 3 člana. Jedan član Kotarskog komiteta SKOJ-a drugarica Štefa (Čulig, op. S. Ž.) pala je u ruke neprijatelja vrleći svoju dužnost.

U prvom rajonu organizirana su dva aktiva sa osam aktivista. Rad s tim organizacijama SKOJ-a je bio otežan i konačno potpuno sprečen uslijed dolaska vojske u ta ista sela. Drug koji je radio na SKOJ-u u tom rajonu ranjen je ozbiljno prilikom eksplozije i uslijed toga mu je rad bio na izvjesno vrijeme potpuno onemogućen.

Drugi rajon našeg kotara. Uspjeli smo organizirati Općinski komitet SKOJ-a sa tri člana.

Omladinci su tog komiteta ljudi sa poletom, riješeni da izvrše sve zadaće. Na tom rajonu imamo pet aktiva sa 17 aktivista i 14 skojevaca u prosvetnim grupama. U tim selima imademo omladine koja još nije za SKOJ ali pomaže borbu partizana i oni su obuhvaćeni u Savez Mlade Generacije (20 članova na tome rajonu). Za sada aktivni vrše funkciju Odbora a tu grešku nastojaćemo što prije ukloniti. Naši aktivisti u masi ne odazivaju se na Pavelićevu mobilizaciju, dok ostala omladina da* (Grada SZH, III, Zagreb 1984, 466).

⁶⁷ M. Čačić, R. Popović i Z. Fried, n. dj., 802.

dijelio đučku radost, što sam pripadao našem revolucionarnom i progresivnom pokretu, što naša svijest u početku nije mogla široko dokućiti ali je u srcima postajalo veliko i ostalo nesalomljivo i u danima najvećih iskušnja.«⁶⁸

U novembru 1942. godine dolazi do određene reorganizacije skojevskih organizacija koje je obuhvaćao organizaciono Okružni komitet SKOJ-a za Baniju, tako da skojevska organizacija na području kotara Sisak više nije bila u nadležnosti Okružnog komiteta SKOJ-a za Baniju, nego je potpala u nadležnost Okružnog komiteta za Čazmu.⁶⁹

U to vrijeme, kada je sisačka skojevska organizacija potpala u nadležnost Okružnog komiteta SKOJ-a za Čazmu bila je u određenoj krizi. To se nije odnosilo na broj članova, budući da je u decembru 1942. godine sisačko-skojevska organizacija brojala 123 člana, brojčano kudikamo najviše od ostalih kotara u okrugu Čazma, nego na nedostatak političkog obrazovanja. Naime, niz iskusnih skojevaca ili je pao u ruke ustaškoj policiji ili se nalazio u jedinicama Narodnooslobodilačke vojske, tako da mladi i neiskusni kadrovi, iako potpuno vjerni političkoj platformi Komunističke partije i njezinoj revolucionarnoj liniji, nisu bili kadri da po uspješnosti u radu slijede svoje prethodnike.⁷⁰

Međutim, brojno članstvo SKOJ-a na sisačkom području uskoro ponovo pokazuje svoju snagu, u prvom redu učenici sisačke gimnazije. To se vidi i iz izvještaja za prvo polugodište šk. godine 1942/1943. koje je Ministarstvu narodne prosvjete Odielu za srednje školstvo u Zagrebu uputio 2. aprila 1942. godine upravitelj sisačke gimnazije Ivo Bolčić a u kojem se navodi da je velik broj učenika pobjegao u partizane i da je određeni broj učenika u zatvoru zbog sumnje da su i oni htjeli pobjeći u partizane, te da su pri tom veliku ulogu odigrali pojedini profesori.⁷¹

⁶⁸ Isto, 802—803.

⁶⁹ AIHRPH, KP-44/228; Građa SZH, III, n. dj., 678—690.

⁷⁰ Isto.

⁷¹ U izvještaju upravitelja sisačke gimnazije Ive Bolčića navedeno je:

«Komunistička zaraza je zahvatila dobar broj učenika i učenica, a djelomično se zaraza širila iz nastavničkog zbora za vrijeme bivših pučkofrontaških režima. Utvrđeno je, da su mnogi učenici pobjegli u šumu sa mladima izvan škole iz pučkih redova, a nekoji i sa intelektualcima. Školske vlasti su stajale u neposrednoj vezi sa ustaškim i redarstvenim vlastima i vladao je između svih vlasti sklad i potpuno razumijevanje, s napomenom da mi školnici smatramo, da je izvor zaraze pretežno izvan škole. Naše mišljenje smo podkriepili dokazima. Još danas središta zaraze nisu otkrivena, niti su putevi biliera poznati. Škola je poduzimala sve mjere i služila se svim sredstvima, da pobije taj đučki komunizam, koji je svakako u vezi sa obćim prilikama u svijetu i nije mjestna pojava.

Od 25. ožujka nalazi se u zatvoru 10—12 učenika, razlićitih razreda pod istragom zbog namjeravanog bjeqa u šumu, a između tih nalaze se opasne komunistkinje koje je škola svojedobno nadzirala sa ostalim vlastima. Škola predlaže mjerodavnim vlastima, da se sve zalutale učenice odvoje iz ove sredine i smieste u kakav odgojni dom, a ne u zatvor, pogotovo to vrijedi za one mlađe III. i IV. razreda. Ujedno smo predložili, da se odvoje i sve one, koje se puste iz zatvora jer su svakako bar djelomićno zaražene.

S tim u vezi noćas je odveden u pritvor g. Danilo Teletić, učitelj vještina. Na sjednicama razrednih vieća i nastavničkog zbora kao i na sastancima sa ustaškim i redarstvenim vlastima utvrđeno je, da se može još očekivati sličnih komunističkih pojava u višim razredima. Upravitelj i samo nekoji nastavnici su vrlo pesimistićkih pogle-

Velika provala koja je zahvatila sisačku partijsku organizaciju u maju 1943. godine zahvatila je također i sisačku omladinsku organizaciju. Tom je prilikom u Sisku uhapšeno oko 60 omladinaca, među kojima oko trideset skojevaca, te i sekretar Mjesnog komiteta SKOJ-a za Sisak.⁷² Provala se odrazila i na aktivnost triju sisačkih udarnih grupa koje su brojale 18 članova, a uglavnom su bile sastavljene od skojevaca.⁷³ U provali je pao cijeli Kotarski komitet SKOJ-a i, kako su učestala hapšenja, oko 35 omladinaca prijavilo se na rad u Njemačku računajući da će tako izbjeći eventualno hapšenje.

Obnova skojevske organizacije u Sisku i njegovoj okolici započela je u augustu 1943. godine, a do oktobra već je formiran i novi Kotarski komitet SKOJ-a za Sisak koji je brojao četiri člana, po socijalnom sastavu dva seljaka i dva učenika, po nacionalnom sastavu svi Hrvati, te tri muškarca i jedna žena. Također su nanovo formirana i dva općinska komiteta, od kojih je jedan brojao četiri člana, a drugi tri. Budući da je nakon posljednje provale skojevska organizacija bila gotovo potpuno uništena, u jesen 1943. godine na sisačkom području djelovalo je relativno malo skojevskih grupa, a oko četrdeset skojevaca ostalo je izvan skojevske organizacije sve do kraja 1943. godine kada je potpuno obnovljena skojevska organizacija. U jesen 1943. godine na sisačkom području djelovalo je svega pet skojevskih grupa s dvadeset članova, ali ih je oko četrdeset u vrijeme provale uspjelo izbjeći hapšenje i otići u jedinice Narodnooslobodilačke vojske.⁷⁴

U decembru 1943. godine sisačka se skojevska organizacija znatno oporavila. Njezinim radom rukovodio je Kotarski komitet SKOJ-a za Sisak koji je brojao šest članova. Po socijalnom sastavu članovi Kotarskog komiteta bili su dva radnika, dva seljaka i dva studenta. Na sisačkom kotaru također su djelovala četiri općinska komiteta, ali se samo potpuno osamostalio Općinski komitet SKOJ-a za Lekenik. Ti općinski komiteti rukovodili su radom šest skojevskih grupa sa četrdeset i jednim članom.⁷⁵

Na početku 1944. godine na sisačkom su području, koje je i onako bilo puno jakih neprijateljskih garnizona što su štitali glavne prometnice i industrijski potencijal Siska, stacionirane nove neprijateljske trupe, budući da

---

da na ovdašnju mladež, jer su se do sada mnogi slučajevi dogodili tamo gdje smo se najmanje nadali i gdje su mnogi držali isključenim, a teško je ući u trag jer su organizirani u trojkama, pa su se uvukli i u vodnike ustaške mladeži, a u građanstvu u redove najčistijeg hrvatstva. Iskorišćuju sva moguća i nemoguća sredstva i sve teže okolnosti ovoga vremena.

Za borbu sa komunizmom potrebno je izvršiti podpunu reorganizaciju Ustaške mladeži u Sisku, u koju svrhu sam posjetio svojedobno vodstvo u Zagrebu i stavio konkretne prijedloge, a na konferenciji u Sisku sa predstavnikom iz Zagreba utvrđene su bile sve mjere i reforme — a do danas nisu izvršene. Na ovu školu treba premjestiti dvojicu mladih nastavnika, koji će preuzeti vodstvo Ustaške mladeži i uz pomoć nastavnika tjelovježbe i pjevanja graditi na drugim temeljima i metodama. Ova je škola doživjela mnoge neugodnosti sa strane te mladeži, a uza sve to sačuvali smo blagi odnos (Grada SZH, IV, Zagreb 1987, 564—565).

⁷² AIHRPH, KP-46/419; Grada SZH, IV, n. dj., 940.

⁷³ Isto.

⁷⁴ AIHRPH SKOJ-7/534.

⁷⁵ Isto, SKOJ-7/601.

su ustaše pripremali ofenzivu na Pokuplje i Žumberak pa su svi garnizoni na sisačkom području znatno ojačani. Cesta i željeznička pruga Zagreb—Sisak bile su potpuno blokirane, a također sva sela uz cestu i željezničku prugu bila su puna neprijateljske vojske, tako da partizanske jedinice, konkretno Turopoljski partizanski odred, koji je u to vrijeme operirao na tom području i uzduž prometnice Zagreb—Karlovac, nije mogao likvidirati ni jedan neprijateljski garnizon, pa ni onda kada je na tom području formirana nova brigada »Franjo Ogulinac-Seljo«. Kako su u to vrijeme bile prekinute i veze s Moslavinom, sisačka skojevska organizacija i ostale organizacije NOP-a, koje su bile vezane za okrug Čazma, bile su na početku 1944. godine izolirane. Teror okupatora i ustaša bio je sve žešći i u nekim su selima na sisačkom području paljene kuće, npr., u selu Cerju sedam kuća, a u selu Pustike još i više.⁷⁶ Opisujući stanje u kojem se nalazilo područje sisačkog kotara u Izvještaju Okružnog komiteta KPH za Čazmu od 22. januara 1944. godine navodi se: »Narod je jako zastrašen, jer su Čerkezi i Nijemci širili zvjerstva nad narodom. Obeščlašćivanje žena, pljačka, vešanje ulilo je toliku mržnju među narod da je počeo odmah po-slije toga pomagati našu borbu i da su dolazili na sastanke čak iz samog grada [. . .].«⁷⁷

Takvo je stanje uvelike utjecalo na revolucionarnu aktivnost omladine na sisačkom području. Nakon što je velik broj iskusnih i provjerenih skojevskih kadrova ili stradao u provali ili otišao u jedinice Narodnooslobodilačke vojske, novi, mladi i neiskusni kadrovi, unatoč svojoj iskrenoj opredijeljenosti za narodnooslobodilački pokret, nisu mogli osnivati jake skojevske organizacije. Na početku 1944. godine na sisačkom području djeluje Kotarski komitet SKOJ-a od šest članova, od toga tri omladinca i tri omladinke, po socijalnos sastavu dva radnika, tri seljaka i jedan učnik, a po nacionalnom sastavu pet Hrvata i jedan Čeh.⁷⁸

Kao što se prvih ratnih godina osjećala izvjesna zatvorenost prema omladinskim masama, te nije došlo do osnivanja omladinskih antifašističkih organizacija tj. odbora Saveza mlade generacije, taj se trend sada osjećao još više, tako da je u jeku kampanje za osnivanje odbora Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske (USAOH) na sisačkom području ta akcija bila potpuno bez rezultata. Doduše, bio je formiran Kotarski odbor USAOH-a ali se njegova aktivnost nije uopće osjećala, a sve akcije omladine bile su vezane za skojevsku organizaciju. Međutim, osim neiskustva skojevskih rukovodstava, takvo je stanje rezultat toga što okupator i ustaše vrše na tom području sve žešći pritisak i toga što je na tom području ostalo relativno malo omladinaca, budući da je velik broj omladinaca, posebno onih koji su bili pod utjecajem skojevske organizacije, otišao u borački sastav jedinica Narodnooslobodilačke vojske, a na terenu je ostalo veoma malo omladinaca koji su bili spremni da nastave revolucionarne aktivnosti svojih starijih drugova.⁷⁹

⁷⁶ Građa SZH, VIII, Zagreb 1988, 194.

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ Isto, 200.

⁷⁹ Isto, 201.

U februaru 1944. godine, po uzoru na partijsku organizaciju, izvršena je nova reorganizacija skojevske organizacije. Zbog čestih prekida veza s Moslavinom, veći dio sisačkog kotara pripojen je Okružnom komitetu KPH za Pokuplje, a iz sastava sisačkog kotara izdvojene su općine: Topolovac, Gušće i Kratečko koje su bile uključene u sastav kutinskog kotara, te je tako i sisačka skojevska organizacija potpala pod nadležnost Okružnog komiteta SKOJ-a za Pokuplje. Kao što smo već spomenuli, u to vrijeme sisačka skojevska organizacija postiže sve slabije rezultate u radu, u prvom redu zbog malog broja omladinaca privrženih NOP-u koji su ostali na terenu, te zbog neiskustva mladih rukovodećih kadrova u skojevskim organizacijama, koji nisu bili kadri održavati raniji nivo, i političkog rada, i sudjelovanja u nizu drugih akcija u borbi protiv okupatora i njegovih suradnika, a znatno je opala i disciplina u skojevskim organizacijama. Npr., Štef Kulović iz Siska, tada sekretar brigadnog komiteta SKOJ-a u brigadi »Matija Gubec«, koji se veoma isticao u borbama i bio dvaput ranjen, predložen je za člana Okružnog komiteta SKOJ-a za Čazmu. Međutim, iako među najboljima na skojevskom kursu, samovoljno ga je napustio, pa je povučena i odluka da uđe u sastav Okružnog komiteta SKOJ-a.⁸⁰

Na jačanju političke linije u skojevskim organizacijama naročito se zalagao Kotarski komitet SKOJ-a za Sisak, koji je u decembru 1944. godine brojao pet članova. Skojevcu su posebno angažirani na osnivanju omladinskih antifašističkih organizacija, ali je njihovo formiranje gotovo potpuno onemogućeno, budući da je to područje za cijelo vrijeme rata bilo okupirano, a kako je Sisak jedno od važnih prometnih središta, što se više bližio kraj rata dobivao je sve veću važnost u njemačkoj strategiji izvlačenja trupa prema Njemačkoj, te su na tom području stacionirane jake neprijateljske snage. Kotarski komitet SKOJ-a potkraj 1944. godine često održava zajedničke sastanke s partijskim rukovodstvima, ali bez nekih vidljivijih uspjeha u angažiranosti širih slojeva omladine.⁸¹

Međutim, već na početku 1945. godine Okružni komitet SKOJ-a za Pokuplje jače se angažirao na okupljanju omladine u kotarima Sisak, Velika Gorica i Pisarovina, te su postignuti i određeni uspjesi u osnivanju omladinskih antifašističkih organizacija tj. organizacija Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske, a vratio se i određen broj omladinaca koji su bili pobjegli pred ustaškim terorom. Odbori USAOH-a osnivaju se po neoslobođenim selima, tako da i njihova aktivnost ne dolazi potpuno do izražaja kao u nekim oslobođenim krajevima, gdje je omladina istinski nosilac društvenog i privrednog života.⁸²

Akcija Okružnog komiteta SKOJ-a za Pokuplje urodila je plodom te se već u aprilu 1945. godine politička situacija u skojevskim organizacijama i ostaloj omladini znatno poboljšava. Na stalnim sastancima s omladinom u kotarima Pisarovina, Velika Gorica i Sisak omladina se sve bolje upoznaje s vojnom i političkom situacijom u svijetu i u nas. Posebno je značajno da se omladina i u onim selima, gdje je bio jak utjecaj rimokatoličkog

⁸⁰ AIHRPH, SKOJ-8/674 i SKOJ-8/694.

⁸¹ Isto, SKOJ-9/932.

⁸² Isto, SKOJ-10/1012.

klera, u sve većem broju dobrovoljno javlja u jedinice Jugoslavenske armije. Na sisačkom području pojedina skojevska rukovodstva sve se više osamostaljuju i dobivaju na samopouzdanju. To posebno dolazi do izražaja u općinama Sela i Lekenik u kojoj je oformljen i Općinski odbor USAOH-a.⁸³ Za razvoj revolucionarnog omladinskog pokreta posebno značenje ima Savjetovanje kotarskih komiteta SKOJ-a za Veliku Goricu, Sisak i Pisarovinu, održano 6. aprila 1945. godine. Osim političke situacije i organizacionih pitanja SKOJ-a glavna tema savjetovanja bilo je organiziranje odbora USAOH-a i održavanje omladinskog sleta za Praznik rada 1. maj. Posebno je bilo dobrodošlo iskustvo u sisačkom kotaru, naročito u općini Lekenik, gdje se uvidjelo da se omladina i u teškim uvjetima okupacije može okupiti na problemima koji su bitni za njezin razvoj. U nekoliko sela u kojima su djelovale jake skojevske organizacije formirane su i pionirske organizacije. Omladinci, pa čak i oni koji nisu bili otpočetak organizirani u USAOH-u, formirali su radne jedinice. Na savjetovanju se također raspravljalo o organiziranju sleta za Prvi maj i takmičenja između kotara. Za takmičenje su predviđene ove točke:

1. Koji će kotar obnoviti više starih narodnih kola i pripremiti nova i bolje ih odigrati.
2. U kojem će se kotaru više omladinaca angažirati u priredbi na kojoj će se izvoditi narodna kola.
3. Koja će radna jedinica dati više radnih sati na sjetvenim radovima i pomoći partizanskim porodicama.
4. Sportska takmičenja u koja bi se uključili osim omladinaca na terenu i omladinci iz vojnopoziadinskih ustanova, skojevskih kursova, iz partizanske gimnazije, te dječjih domova.⁸⁴

Međutim, slet za proslavu Prvog maja nije mogao biti održan. Ratne operacije za konačno oslobođenje zemlje sve su se više približavale sisačkom području. Nastojeći zaštititi važne komunikacije, jake neprijateljske snage zauzele su željezničku prugu Zagreb—Beograd. Uz jake njemačke vojne snage pojačava se i ustaška posada u Sisku koja, što se više približavao front sisačkom području, pojačava teror nad stanovništvom. Potkraj aprila 1945. godine ustaše su uhapsili u Sisku i okolici više od 60 ljudi. Hapšenje je bilo i u Posavini te su i ti uhapšeni bili dopremani u Sisak, gdje su ustaše pripremali još jedno stratište.⁸⁵

Taj novi pritisak osjetile su i skojevske organizacije i potkraj aprila od Mjesnog komiteta SKOJ-a za Sisak ostao je u Sisku samo sekretar, te je zatraženo da se u Sisak vrate sisački skojevski kadrovi koji su bili u jedinicama Jugoslavenske armije ili u redovima OZNA-e u Moslavini.

Potkraj aprila 1945. godine, prema tadašnjem statističkom izvještaju, Kotarski komitet SKOJ-a za Sisak brojao je šest članova, od kojih su po nacionalnosti bila četiri Hrvata i dva Srbina, po socijalnom sastavu pet seljaka i jedan učenik, te četiri žene i dva muškarca. Također su djelovala dva općinska komiteta (u tri općine nije bilo skojevskih komiteta) sa 14 člano-

⁸³ Isto, SKOJ-10/1062.

⁸⁴ Isto.

⁸⁵ Isto, SKOJ-10/1074.

va, od kojih su po nacionalnom sastavu 12 bili Hrvati i dva Srbina, po socijalnom sastavu 14 seljaka, a od toga 12 žena i dva muškarca. U 18 sela postojala je po jedna skojevska grupa s ukupno 73 skojevca, dok u 29 sela nisu bile formirane skojevske grupe.⁶⁶

Kao partijska i skojevska je organizacija sisačkog kotara ostala organizaciono u nadležnosti Okružnog komiteta SKOJ-a za Pokuplje sve do konačnog oslobođenja zemlje, kada je novom reorganizacijom bila obuhvaćena organizaciono Okružnim komitetom SKOJ-a za Baniju.

Ako analiziramo aktivnost skojevskih organizacija na sisačkom području, možemo zaključiti da su one tradicionalno još u predratnom periodu za svoju aktivnost pridobijale široke mase omladine. Nastavljajući svoju plodnu djelatnost u revolucionarnom uobličavanju omladine na području sisačkog kotara, koji je, u jugoslavenskim razmjerima, predstavljao regiju sa znatnim industrijskim potencijalom, te prema tome s relativno snažnom radničkom klasom, skojevska organizacija i nakon okupacije predstavlja značajan faktor u pripremama za pokretanje oružane borbe za nacionalno oslobođenje.

Revolucionarna aktivnost skojevskih organizacija na sisačkom području nastavlja se i nakon dizanja ustanka i formiranja prvih partizanskih jedinica. Njihova djelatnost posebno je izražajna u prve dvije godine rata, kada skojevskom organizacijom na sisačkom području rukovode uglavnom iskusni kadrovi, prekaljeni u ilegalnoj borbi u staroj Jugoslaviji. Međutim, u neprestanoj borbi s okupacionim režimom njihov se broj rapidno smanjuje. Velik dio tih istaknutih skojevskih rukovodilaca, ako nisu pali pod udarom režima, odlazi u borački sastav jedinica NOV, a s njima i velik broj omladinaca koji, iako nisu bili članovi SKOJ-a, svoju antifašističku i demokratsku opredijeljenost izražavaju na jedini mogući način odlaskom u oružanu borbu za nacionalno oslobođenje. Velik priliv omladinaca sa sisačkog područja u jedinice NOV osjetno je oslabio revolucionarnu aktivnost omladine na sisačkom području koja sve više stagnira, naročito nakon velike provale u skojevsku organizaciju na sredini 1943. godine. Pred sam kraj rata, ponovo dolazi do obnove niza skojevskih organizacija, a osnivaju se i omladinske antifašističke organizacije koje formiranjem radnih jedinica nakon konačnog oslobođenja zemlje sudjeluju u njezinoj obnovi.

⁶⁶ Isto.

